

ЧАСТИНА ІІ.

СПОГАДИ — КАРТИНИ — НАРИСИ

Б Е Р Е Ж А Н И

Р. Б. 1887

З ратушевого даху,
(Хай усякий пана знає)
Архитектам для сміху
Угору вежа стріляє.

Ні барок, ні ренесанс,
Ані готик надвислянський,
Дивовижний декаденс
Поморянсько - бережанський.

На вежі годинник б'є,
Має голос непоганий,
Лиш як птах на вказівки
Сяде, то годинник стане.

І стоїть собі, й не раз —
(Та це тільки гра уяви)
Ніби зупиниться час,
А з ним всякі людські справи.

Та куди ! У ринку торг,
Кури, гуси, крики, квіки,
У жидів беруть на борг
І жінки, і чоловіки.

А гімназія острів
Серед криків тих і свистів,
Пхають хлопцям до голов
Безліч всяких аористів.

Льогаритмів, тропарів,
Архімедів і Лінеїв,
Всього вчать, щоби ти вмів,
Стати велетнем з пігмеїв.

Дві торговлі для панів
Знамениті: Мерль і Герви, 1).
Накормлять, хто зголоднів,
І скріплять розбиті нерви.

Там на павзах при вині
Флях з Хоронжим розмовляють, 2).
(Та часи це вже давні,
Як там нині — я не знаю.)

Недалеко на горбку
Єгер має добру каву,
Він і булочку круху,
І бішкопт пече на славу.

А морожене яке !
Наливки які прекрасні !
Не виходить, хто зайде,
Поки світло не погасне.

Чорна кава: „шах” і „мат” !
Хтось в димах гукає звично
І з гаваною в зубах
Дивиться маєстатично.

Виграв партію. Сидить
У цукорні ще від рана,
Бо що іншого робить
У неділю в Бережанах ?

В Бережанах гарний став,
Ще й до того вище міста,
Хоч пускай там пароплав,
Гребля метрів тисяч двіста.

Є попливати куди,
І скупатися й обмиться,
А як хочеш від біди,
Можеш навіть і втопиться.

Літом, — а зимою знов
Совганка там „перша кляса”,
Паничі, панни, любов
Голєндрує в вихилясах.

Не один на тім леду
Розпалився, залюбився
І на лижвах на біду,
До престола докотився.

А чому ? Бо не вважав,
Як шамбелян на годині 3).
Нам не раз, не два казав:
„Мудрим треба бути нині”!

Не роби з себе сміху,
Повно цвітів на долині,
Не дивись, що на верху,
А дивись, що в середині !

Ранком ходить поліцей,
Наче кукла у вертепі,
Ти його не зачіпай,
Він тебе теж не зачепить.

То знов офіцер пройде,
Задзвенять остроги дзвінко,
Та куди він не піде,
Не дивися в той бік жінко !

Небезпечно ! Вафенрок
Так лежить на ньому гладко,
Сліпнуть очі від зірок,
Недалеко до „упадку”.

Навіть капельмайстер Бахо 4).
(Автор вальчика одного)
Гляне на яку й ого —
Вже пропала ти, небого.

Не допоможе „ах” та „ох” !
Даром мати розважає,
Бережанка нараз двох,
Ані трьох не покохає.

По одному і кінець !
„Бач його, який гульвіса —
Або підеш під вінець,
Або йди собі до біса !”

Бережани, ах які
Гарні ви в зимі і в літі,
Хоч і бідні і малі,
Ви найкраще місто в світі !

Скільки літ я не блукав
Морем, горами, світами,
А про вас не забував —
Й повертав до вас думками.

Бо чи є де другий Рай 5)..
Руриська, Хатки і Сілко ?
І чи пахне де так май,
Чи співає птахів стілько ?

Не гадаю. Городок
Перших споминів дитячих,
Перших сміливих гадок,
І химерних мрій хлоп'ячих.

Як забути вас мені,
Незабутні Бережани ?
Де минули юні дні,
Там душа вівік остане !

1. Мерль і Герви мали на ринку свої склепи і сніданкові покої.
2. Прізвища учителів гімназії.
3. О. шамбелян Михайло Соневицький, катехит гімназії.
4. В Бережанах іноді перебувала військова оркестра 55 полку піхоти.
5. Рай — село на віддалі 3-ох клм. від Бережан.

Марія з Клезорів Боянівська

СПОГАДИ ПРО МОЄ УЛЮБЛЕНЕ МІСТО БЕРЕЖАНИ

Наймиліше мені в світі місце, де родилась,
Там зросла, пізнала Бога, в школі там училась.
Деревце там кожне знаю і дуби старії,
Там прожила веселенько літа молодії..



Мої батьки, діди і прадіди походять з Бережан. Вже минуло п'ятдесят шість років, як ми у двох зо сестрою за порадою людей, виїхали до Америки. Мої батьки були бідні, нас було п'ятеро дівчат, ніде не було для нас роботи, тяжко було жити. Ми виїхали з тією думкою, що заробимо трохи грошей і повернемось до дому. Та наші мрії ніколи не здійснились. Хоч минуло багато часу, як ми покинули Бережани, та все вони стоять у мене перед очима, як найкращі спогади молодости.

У Бережанах існувало співоче товариство „Боян”, і я від 14-го року життя належала до хору. Проби співу відбувалися в залі „Надії”, на вул. Адамівка, де містилась читальня, і драматичний аматорський гурток. Диригентом хору „Боян” був тоді проф. гімн. Віктор Лозинський (згодом став священиком). Він був також настоятелем гімназійної бурси. В хорі співали молоді панночки і студенти. Які чудові концерти відбувались ! Співали між ін. „Вечерниці”, „Вулицю” і багато інших гарних пісень. Пам'ятаю „Духовний концерт” в залі польського „Сокола” (більша заля чим „Надія”), як співав спроваджений співак-тенор зі Львова (правдоподібно, Роман Любинецький, прим. ред.). Тоді співали кантату Бортнянського „Боже, Боже мой”.

Я належала і до мішаного церковного хору, яким диригував студент гімн. Аполінарій Осадца. Під його диригентурою співав теж гімн. хор кожної неділі Службу Божу, яку відправляв о. шамбелян М. Со- невицький. Я завжди ходила на ту Службу Божу, щоб послухати чудового співу з такими солістами, як бас Микола Вергун (потім парох Нараєва) — і тенорами Осипом Боянівським та Орестом Дурбаком.

Драматичний гурток (ми казали „кружок”), що був при читальні, розпочав свої вистави п'єсою „Сватання на Гончарівці”, і там я вперше виступала в ролі Уляни. Я так полюбила спів і театральну штуку, що вони стали пілим змістом мого життя. Щороку приїздив до Бережан укр. театр Й. Стадника. Стадники, Рубчаки та багато інших, стоять все перед моїми очима у своїй мистецькій грі. Виставляли „Запорожця за Дунаєм”, „Катерину”, „Гальку”, „Гриця”, „Марусю Богуславку” і багато інших. Увесь рік я складала австрійські центи, щоб могла піти до театру на виставу.

Чудові спогади зберегла я з молодих літ. У неділю раненько ми дівчата, ішли на чужі сіножаті збирати біленькі пахучі конвалії, а повертаючись, рвали червоні маки та сині блавати в чужому збіжжі. Щасливі, поверталися до дому, босі по ранній росі, ще й личка вмивали росою. Йшли зеленою травою, а побіч плив потічок-струмочок джерельної води, на берегах цвіли сині незабудьки, а під небом виспівували жайворонки. Яке ж то все чудове — чи ж можна забути таку красу? Все те я й досі бачу, й часто думаю про нього.

Зі школи ми ходили на прогулянку до Раю, де граф Потоцкі мав свою палату обведену прегарним парком. Там ми любовалися статуями, білими лебедями і щасливі повертались співаючи, до дому. Бачу цей великий став, — через нього перепливала Золота Липа. Влітку ми в ньому купалися, а взимку совгались. Наша родина жила на вул. „Гахи”, ми мали маленьку хатину, великий город, а сад — один із найбільших і найкращих у Бережанах, простягався аж під гору „Сторожисько”. Росли там різні дерева: вишні, черешні, сливки, грушки, різної породи яблука. А як весною зацвіте усе білим і рожевим цвітом, то запах розходить на все місто! Коли було вийти на гору „Сторожисько”, перед очима розлягалось усе місто: ратуша, церква, костел, замок Сенявських, по лівій стороні синє плесо ставу, долиною срібною стяжкою крутилась Золота Липа, а там гора „Звіринець”, за нею слава „Лисоня”. І хоча я об'їхала найкращі місця Каліфорнії і Канади, а все ж мої думки повертаються до краси моїх улюблених місць у Бережанах, до лісів, садів, піль, гір — туди, де я навчилася співати перші пісні. Треба додати, що учні гімназії поширювали нові, невідомі нам пісні, а ми від них переймаючи — залюбки їх співали. Ще недавно я співала в хорі, в якому було двісті учасників. Це було на святі відкриття пам'ятника Тарасові Шевченкові, в сторіччя його смерті, який поставили українці Канади на великій площі біля будинку парламенту у Вінніпегу. Це свято відбулось в 1961 році.

Пригадую, як в краю українці збирались на віча - наради, домагаючись рівного права голосування (п'яти-прикметникового) до парламенту у Відні і сойму у Львові. Пам'ятаю великий здвиг селянських мас з довколишніх сіл, похід під проводом адвоката д-ра Володимира Бачинського ,таблиці з написами: „Ми домагаємось рівного права для усіх горожан”, а також бурхливе віче під голим небом на площі „Надії”. Хоча була я ще дуже молода, все те я добре розуміла, тим дуже переймалася, ця кривда нашого народу — дуже мене боліла.

Часами тяжко було жити, але як звичайно в молодості, завжди було весело на душі, та все пробуджувались нові надії... Нагадуються слова Богдана Лепкого:

„Бережани, ах які
Гарні ви взимі і вліті,
Хоч і бідні і малі
Ви найкраще місто в світі !

Як забути вас мені,
Незабутні Бережани ?
Де минули юні дні,
Там душа вовік остане”!..



Осип Боянівський, Бережанець

БЕРЕЖАНСЬКІ СПОГАДИ

Наші професори

О. Шамбелян Михайло Соневицький



Студентські спогади того Бережанського покоління, що тямить ще останнє десятиріччя 19-го і перше десятиріччя 20-го століття, починаються і зосереджуються довкола найстаршого тоді і найбільше шанованого члена учительського збору Бережанської гімназії, о. Шамбеляна Михайла Соневицького (нар. 1837 року), який від 1863 р. до 1907 р. виконував обов'язки українського катехита.

Його сановита, масивна постать смакуна-споживача неймовірної кількості вибагливих харчів і напоїв, його вдача й поведінка неперевершеного оповідача тисяч сміховинок і анекдот, — нагадувала радше шекспірівського Фальстафа, гоголівського Тараса Бульбу або сенкевичівського Заглобу, ніж поважного церковного достойника і випробуваного педагога. Але не було тоді більш чутливого, шляхетнішого і доброзичливого педагога від о. шамбеляна Соневицького; всією душею він любив і розумів учнів, без огляду на те, чи то були українці, чи іншої національності. Молодшим від нього учителям не подобалась його ліберальна метода виховання, що полягала на невимушеній і веселій поведінці з учнями і, одночасно, на чутливому відношенні до учнівських потреб, на даванні добрих порад і вказівок та на повній жертвенності і допомозі там, де вона була найбільш потрібна. Тому „Шамбеляна”, як його з любов'ю називали студенти, загально шанували, а учні поляки (їх катехит кс. Гогекер — був протилежність до нашого катехита) заздрили нам, що маємо таку людину.

О. Соневицький був людиною старої дати і старих поглядів. У політичних питаннях не розбирався, але в тодішніх змаганнях з москвофільством, стояв по стороні „народовців”, передилачував „Діло” і належав до палких шанувальників Тараса Шевченка, твори якого радив нам вивчати серцем і душею. Не почув я з його уст слова „Україна” чи „українці”. Та коли не вистачало українців-професорів, він перебирав на себе у нижчих клясах науку „руського язика” підкреслюючи все вартісне в нашій літературі.

Восени 1901 р. українська академічна молодь, протестуючи проти нехтування наших мовних прав — демонстративно покинула Львівський університет. Тоді гурток української інтелігенції в Бережанах скликав у залю „Надії” протестаційне віче, на яке прибули наші батьки в „шлюсроках”, дехто і в циліндрах, щоб ніхто не закинув їм нельояль-

ности супроти представника влади, в особі заст. старости Торосевича. Але о. шамбелян Соневицький, головуючи на тих зборах, зодягнений у шамбелянські „фіолети”, виголосив до того представника влади промову, в якій заявив, що русини мають таке саме право на університет, як і інші народи австрійської монархії; що ми вболіваємо над тим, що наша молодь мусить емігрувати, і просив старосту, щоби зазначуючи нашу повну лояльність, передав наше прохання найяснішому панові — визнати за нами такі самі права в університеті, що їх мають поляки. Не дивлячись на може дивну в наші часи лояльну форму, треба було тоді дивуватись такій патріотичній промові і відвазі та дипломатичній здібності о. шамбеляна, будь-що-будь державного урядовця.

На учительських конференціях і так зв. „класифікаціях” о. шамбелян, уже понад 60-літній, сідав бувало в кутку, заплющував очі і вдавав, що спить. В такий час інші вчителі потихеньку часто пропонували слабшим учням погані оцінки. Тоді звичайно о. шамбелян „прокидався” і хоча й не знав про якого учня йде мова, протестував проти того, щоби давати йому двійку, аргументуючи, що той учень, мовляв, має бідну матір, або мусить заробляти позашкільною працею, чи живе на дуже бідненькій „станції” і таким способом наш шамбелян не раз рятував молодого кандидата від поганої оцінки з якогось предмету або й від повторення кляси. Тому популярність його та симпатії до його особи росли з покоління в покоління, а з тими чинниками рахувались й всі інші вчителі. Щоби показати, якою популярністю користувався о. шамбелян серед учнів — вчителів, наведу один факт з січня 1900 року.

У вищих клясах викладав математику й фізику проф. Цвюйдзінські (прозваний „Цвюйда”), добра людина, хоч дивак. Він був небуденним математиком, але не вмів викладати ані зацікавити своїм предметом більшості учнів, бо не мав терпеливості. Вчив, як професор університету, списуючи всю шкільну дошку рівняннями й формулами. Кожний свій виклад закінчував запитом: „Чи ви зрозуміли?” — на що учні, щоб не виявляти своєї повної ігноранції, відповідали хором: „Зрозуміли!” Тоді Цвюйдзінські говорив: „Коли ви зрозуміли, то вмісте, а хто вміє, той заслуговує на добру ноту.” Так, без іспитів і тестів минав семестр за семестром і не було учня, який мав би з математики погану оцінку. Директор гімназії Гжегорчик та крайовий інспектор „Янцьо” Левицький (греко-католик, сестрінок о. шамбеляна, його син Тадеуш Левицькі, також шкільний інспектор, був вже стовідсотковим поляком) мало розумілись на математиці і не питали учнів проф. Цвюйдзінського. Але в кінці 1899 р. Крайова Шкільна Рада у Львові якось довідалась про цю аномалію, прислала іншого інспектора зі спеціальним дорученням проєкзаменувати всіх учнів „Цвюйди”. На тих іспитах вийшла на верх уся правда: за кількома винятками, учні не виявили потрібних знань. Цвюйдзінські, скомпромітований і під загрозою дисциплінарної кари, хотів показати всю парадоксальність бажаної шкільною Радою реформи: він дав при класифікації першого півріччя в січні 1900 р. у

всіх чотирьох клясах гімназії 180 „сінглів” з математики. (Сінглем називали двійку лише з одного предмету). Ще перед роздачею свідоцтв рознеслася ця погана відомість серед студентів і викликала заворушення. На проф. Цвондзінського та й на інших учителів недолюблюваних учнями, посипалось каміння, побито їм шибки, а декому дісталось і по плечах... Директор Гжегорчик людина боязкої вдачі, не знав, що робити. Про дисциплінарні заходи і кари для винуватців він і не думав, але таки боявся студентських заворушень при роздачі свідоцтв із 180 сінглями з математики (кожний учень із сінглем, мусів заплатити шкільну оплату 30 корон, що було на той час великим грошем). На учительській нараді вирішили, допускати учнів по одному в канцелярію директора, який через віконце видаватиме кожному учневі свідоцтво. Для загального нагляду за порядком у коридорі гімназії упрощали о. шамбеляна, авторитет і пошана до нього давали запоруку ладу і спокою.

Ще й до нині бачу картину з тієї роздачі свідоцтв: о. шамбелян озброєний товстою палицею-герлигою, стояв при сходах на перший поверх гімназійного будинку і до кожного учня, який дістає своє свідоцтво, але не досить швидко відходив обзивавсь: „Скоріш поспішай до дому”! На несмілу спробу протесту — „Коли ж прошу о. шамбеляна я... мені...” — о. шамбелян реагував енергійно: „Тут не місце на розговори, — скоріш додому”! Так пошана, що нею загально втішався о. шамбелян Соневицький, зліквідувала спробу бунту і заворушень, що в тих днях загрожували гімназії.

— ** —

Кожен учень о. Соневицького мусів знати напам'ять, крім щоденних молитов і заповідей, усі тропарі і кондаки з напівами, а також усі важливіші церковні пісні. Кожний учень, який не був „фішом” тобто абсолютно немuzичним, і хотів бути в ласках о. шамбеляна, мусів любити церковний спів та належати до церковного хору. Коли ж учень хотів мати в о. катехита ще ліпшу марку, то мав часто служити йому до Служби Божої, яку правив щоденно в церкві напроти гімназійного будинку, перед початком навчання (від 7.30 до 7.50). Цю Службу Божу правив о. шамбелян „во кратці”, так що тривала всього якихсь 10 - 15 хвилин. У неділі і свята збиралися всі учні на „екзорт”, після котрої о. шамбелян виступав у ролі вчителя церковного співу, диригуючи руками, або своєю палицею, котрою постійно підпирався. Він не мав музичної освіти, ані тонкого слуху, а співати мусіли не лише члени хору, але й „фіші” і тому такі концерти не витримували осуду і найменш вибагливого критика. Але вони робили своє: прищиплювали в молодечих душах любов і пошану до своєї церковної, а через неї — до рідної пісні. А наш о. шамбелян більше нічого й не бажав.

Зате о. шамбелян Соневицький не дуже наполягав на тому, щоб його учні опановували догматичні і апологетичні доктрини. Він розповідав нам, як один з інспекторів „во время оно”, коли релігія була ще обов'язковим предметом при матуральному іспиті, завдав знічев'я ма-

туральне питання: рецитувати „вірую”. Моцюм-пане, – говорив о. шамбелян, той інспектор Черкавський, то був мудрий чоловік, бо різні катехитичні мудрощі може кожен дурень написати, а „вірую” – це правдива догма.

— * * —

О. шамбелян Соневицький трохи підозрівав деяких своїх учнів у куренні тютюну та в „пробуванні” алкогольних напоїв. Кого в тому підозрівав, той мусів показати пальці, і коли були вони жовтавого кольору, о. шамбелян вживав тоді на означення кольору несальйового вислову, такий учень діставав кличку „курець”, при чому відзначав тих „курців” порядковими числами 1, 2, 3, і так далі. Часом пальці запідозреного були чисті, тоді о. шамбелян казав йому „хухнути”, і він теж не викрутився від назви „курець”, якщо з його уст о. шамбелян почув запах тютюну. Також шляхом „хухнення” о. шамбелян вирішував, хто належить до „прихильників” алкоголю — такий грішник діставав на весь час своїх студій в гімназії назву „шнапстромпетер” число 1, 2, 3, чи як там. Слід зазначити, що о. шамбелян сам поміркований курець і менше поміркований любитель і знавець напоїв особливо ж пива, не ганьбив тих розпізнаних порушників суворих шкільних законів, не повчав їх і не „направляв на праву путь”, – він брав за зле надуживання наркотику чи алкоголю тільки в межах церковних приписів про головні гріхи обжирства і пиятики.

Пригадую, як у шостій класі о. шамбелян назвав учня Б. „шнапстромпетером”. На те ми всі хором запротестували, кажучи, що він не п’є, бо належить до товариства „Елевтерія”, яке вже тоді поширювало свої протиалкогольні ідеї серед шкільної молоді. О. шамбелян, який не любив модерних кличів та всілякого аскетизму, почервонів і запитав: „Що ж це таке, та Елевтерія”? – на що ми хором відповіли: „Це товариство, якого членам не вільно курити, ні пити алкоголю”. О. шамбелян обурившись сказав тоді слова, які на довго задержалися в пам’яті учнів: „Дурень якийсь, ще не засмакував що добре, а вже не хоче”!

Не любив о. катехит пихи й переседи, не любив лизунів і донощиків, не ставав на котурни й не терпів штучної пози, а сам був праведною, високо-моральною людиною і, не приховуючи від нас своїх власних слабостей, ані не виголошуючи високопарних тирад, виховував нас на справді вірних християн і добрих українських громадян. Саме за те ми його так дуже любили і поважали.

О. шамбелян Соневицький був кільканадцять років вдівцем, мав досить грошей і часто їздив за кордон. Оповідав нам, як то в кожній країні можна побачити гарні будівлі, музеї, театри, пам’ятники, або споживати в тамошніх ресторанах вишукані страви й вина. Та все таки закінчував ті свої оповідання такою сентенцією: „Але я вам кажу, моцюм-пане, що такої вепрової печені з капустою і пива, як у Львові у Нафтули, – не знайдеш у всьому світі!”

— * * —

Я вже згадував, що тодішнім пострахом усіх гімназій у Східній Галичині, був крайовий інспектор Іван Левицький (званий Янцю) сестрінок чи інший свояк о. шамбеляна Соневицького. Їхні взаємини були тільки формального характеру, шамбелян не любив цього свояка вже хоча б тому, що був інспектором, бо всіх інспекторів, директорів та інших урядових наглядців просто не терпів, але урядово відносився до них коректно. Коли до гімназії приїздив інспектор, о. шамбелян повідомляв нас про цю подію і запитував: „А хто є інспектор?” На те кляса відповідала хором вже в нижчих клясах вивченою формулкою: „Інспектор — це напасть! ! !”

О. шамбелян розповідав нам під час лекцій про різні переживання, а також анекдоти, вимагаючи, щоб ми його важливіші вислови і приповідки знали напам'ять і вміли повторити, коли запитає. Той вислів „інспектор — це напасть” мусіли ми вміти висказати хором як один, коли не хотіли викликати невдоволення о. шамбеляна. Коли вже мова про інспекторів, розповім про ще одну приповідку о. шамбеляна, стараючись зберегти його стиль і словник. Це звучало приблизно так: „Бо то бачите, моцюм-пане, інспектор, це напасть: він вишукує собі різні причини, щоб критикувати професорів. Каже інспектор до молодого професора: „не питайте так, питайте учнів інакше” — даючи йому таку раду, а молодий професорина думаючи, що поставить на своїм, бо вчить згідно з найновішими педагогічними методами, обстає таки при своїм, але воно звичайно кінчилося або перенесенням або дисциплінаркою. Видиш, я не в тім'я битий — коли інспектор робить мені таку заувагу, я старий схрещую руки на грудях і кажу: „Дякую ясно вельможному пану івспекторові за його світлі вказівки і зауваги, і буду старатися до них в міру моїх незначних, слабих сил пристосуватись”. Цю приповідку розповів нам о. шамбелян у польській мові, бо тоді в Галичині польська мова була панівною, і всі директори, інспектори говорили лише по польськи. (Це була з'їдлива сатира на тодішні відносини серед австрійсько-польської бюрократії, на той фальш і той цукерковий тон, що всеціло панував у так зв. верхівці — прим. ред.)

Ось такі педагогічні парадокси ми приймали сміхом і втіхою, але не думали робити з них серйозних висновків, бо нашим найвищим ідеалом було, стати такою порядною і чесною людиною, якою був наш люблений о. шамбелян.

Учитель Альойзи Штайнер

Тямлю його, був старшою людиною, трохи згорблений, з невідступним стосом книжок чи зшитків під пахою... йде широкими кроками Райською вулицею, в напрямі Качурівки, де він довгі роки мешкав.

Альойзи Штайнер мав дружину на ім'я Кунегунда і одинака сина Зигмунта. Рухи цього вчителя нагадували в дечому рухи мавпи, бо крокуючи вперед лівою ногою, висував також ліву руку вперед, а не навпаки як у звичайної людини. Учні, які помічають у кожному прояві

характеру своїх педагогів смішні сторони, часто буваючи несправедливими, спостерегли, що цей їхній професор Штайнер не відзначався великою відвагою. Він бокував від новоприбулих учнів з чужих гімназій, боявся хвальків-авантюристів, які вихвалялись своєю фізичною силою. Учні-сміхотворці, аранжували майже щороку сцену, про яку розповів.

На початку шкільного року Штайнер перевіряв каталог із попереднього року, розпитуючи, котрий учень прибув до тих, які вчилися в минулому році? Встає новоприбулий учень Ф. „Звідкіля приходить — запитує Штайнер? З Бучача, — відповідає Ф. Штайнер: з Бучача ніколи нічого доброго не буває!” До такої недоброякісної рекомендації нового учня додавав, звичайно, анонімовий голос сміхотворця з задніх лавок: „Він б'є!...” Така заувага виводила проф. Штайнера з рівноваги: „Хто б'є, кого б'є, що б'є?” І стривожений Штайнер шукав на всякий випадок, захисту за катедрою. Сміхотворці були вдоволені з такого вислідку їхньої „рекомендації”, а безвинний новак діставав у проф. Штайнера марку недоброго учня і треба було кількох місяців ту лиху оцінку заступити кращою.

Правду сказати Штайнер як учитель, фактично не заслуговував на такі сміховинки. Це була глибоко релігійна, непересічно освічена і шляхетна людина, а над усе — він був правдивим прихильником української молоді та її національних ідей. Він вчив нас латини й греки та викладав польську літературу у вищих класах. Своє зразкове знання класичних мов він хотів терпеливо передати учням. У протилежність до інших викладачів А. Штайнер не мав якихось забаганок чи формулок, його виклад був спокійний — ясний.

Оцінюючи наші польські завдання, не раз бувало говорив: „Деякі з вас пишуть дуже гарно свої задачі, але я мав одного - єдиного учня, який писав не задачі, а драми (по польськи „драмати”). Тим моїм учнем був Іван Франко — це великий поет і геній!” Часом у дискусіях на тему польських поетів і письменників, Штайнер підкреслював: „Але ж ви, українці (русіні) маєте великого письменника Івана Франка, якого я мав щастя вчити польської мови в Дрогобичі.” Колишній Бережанський учень о. Ісидор Сохоцький згадує про шляхетний вчинок учителя Штайнера, як він довідавшись принагідно, що директор гімназії хотів зробити обшук у керівника українського таємного гуртка (згодом священика) Світенького підозріваючи, що той мав заборонені книжки, — остеріг Світенького словами: „До тебе вибираються гості, постарайся, щоби в тебе дома було чисто!” Світенький зараз же й зрозумів, про яких тут гостей мова, — і вчасно виніс ту літературу з хати.

Якось у 1928 або 1929 р. приїхав я до Бережан у відвідини мого молодшого товариша, о. Євсевія Бачинського, тодішнього пароха Бережан. При тій нагоді я вважав своїм обов'язком відвідати на знак пошани старенького А. Штайнера, який мешкав уже на Містечку. Він відразу мене пізнав, назвавши ім'я і прізвище. На стінах його кімнати були олійні картини і акварелі, між ними образ Бернардинської гори, з

монастирем оо. Бернардинів. Картина була аж надто натуралістична, з такими подробицями, що нагадувала фото-зняток. На мій запит, хто є автором картини, Штайнер гордо відповів: „Я! Всі ті образи, що їх бачите, це мої твори!” Тоді він розповів, де і коли навчився малювати.

„Колись мешкав на цьому місці старенький маляр Стоцкі, який за молодих років був приватним учителем Зигмунта Красінського. Я приглядався до його малярської роботи. Він навчив мене накладати фарби, рисунку та перспективи. Коли ж я спенсіонувався, поїхав до Італії і там, стоячи перед творами великих мистців палітри, вчився збагнути їх відтінки красок. Повернувши звідти, я зачав малювати” . . .

Старенький проф. Штайнер розповідав мені, як він молодим „суплентом” — почав викладати в 1870 р. в гімназії в Дрогобичі, за директорства о. Баревича, відомого своєю суворістю, тоді то і Франко був його учнем. Згодом А. Штайнер здав учительський іспит, одружився і 1872 року переселився до Бережан. Там він і завершив своє чесне життя.

„Е н к л і т и к а”

У сьомій клясі (1900-01) вчив нас грецької мови Адам Пацинські (мабуть генте рутенус націоне польонус). Він був дуже вибагливий і суворий, особливо, коли програвав у шахи в цукерні Гакля вище церкви. Тоді приходив розлючений у клясу хапався за кожну дрібницю, шукаючи нагоди, щоб вилити свій гнів на якісь „жертви”. Вишукував собі щонебудь із матеріялу, а коли перша жертва не вміла доладу відповісти, розгніваний Пацинські звертався в прискороному темпі до інших учнів словами: „А ти?” і не чекаючи на відповідь, вказував пальцем на іншого: „А ти?” і так „перейшов” половину учнів. В клясі тоді звичайно був дуже напружений і пригноблюючий настрій, бо „Паща,” як ми його прозивали, вписував усім тим нещасникам погану оцінку у своєму підручному записнику.

Якось при читанні Гомерової „Одіссеї” треба було пояснити, що означає слово „енклітикон”, вживане звичайно у множині „енклітика”. Воно означає слово чи й цілий зворот, що нав’язував до попередніх слів. Але тому, що за вікнами стояла чудова весняна погода, а з Райської вулиці долітали звуки оркестри 55-го полку піхоти, що вигравала якогось жвавого марша, — ніхто з нас, навіть із клясних спеців від „аорістів, пропароксітонів, герундіїв” та інших деталей клясичних граматик, — не вмів у цю ж мить зорієнтуватись, в чому справа. Пацинські вже почав завдавати своє серййне „а ти”, але нічо не допомагало вилізти з біди. В тій так драматичній ситуації знайшовся герой, який хотів всю клясу захистити від розбещеної „Пащі”. З однієї з останніх лавок підвівся учень Стасьо Н., щоправда дуже слабкий у латині і греці, зате визначний знавець теологічних, догматичних та літургічних питань у латинському і вірменському костелах. „Паща” аж захлиснувся з дива: „Стасю, глуптася! моя ти глого до позлоти, що це ткнело, же зачинаш інтересоваць се грецкон літературон?” Стасьо з повагою відповів: „Ен-

клітика, то єст проше пана професора така булля папєска!" „Паща” зареготався вхопившись за живіт: — „Стасю глуптасє ! моя ти булльо папєска ! сядай ! маш тшецьон клясен !”

Від того дня Пащиньскі при кожній нагоді кпив з бідного Стася, **що вже й раніше** мав у нього лиху марку, кажучи йому: „Моя ти булльо папєска, ти помєшалєсь слово „єнклітика” зє словом „єнцикліка”, ктурє так до сєбє подобнє, як капєлюш до кальоша!”... І нещасний Стасьо мусів повторювати сьому клясу...

Богдан Лепкий

У срібlistих серпанках шкільних спогадів виринає дорога мені, світла постать професора Богдана Лепкого. У той час, коли Бережанська студентерія знаходила в своїх інших учителів і гарні і комічні прикмети їх характерів, — то проф. Богдан Лепкий своєю молодечою, але завжди поважною, зрівноваженою вдачею елегантним виглядом (він носив тоді бездоганно скросний „англез” або сальоновий „кат”, званий **ластівкою**, а передусім, прегарною мовою і новочасним педагогічним підходом — завжди викликав у наших молодих серцях симпатію і глибоку пошану. Найсміливіші, найодчайдушніші „сміхотворці” не відважились ніколи за моєї пам’яті „встругнути” йому якоїсь панібратської чи іншої прикрої несподіванки.

Богдан Лепкий став гімназійним „суплентом” у Бережанах в 1896 р. і почав учити мене у 3-ій класі мов — української (тоді ще руської) і польської, та історії й географії. Його привітна усмішка, спокійна, лагідна метода навчання, трактування учнів, як молодших друзів — були причиною, що ми від першої лекції поставились до нашого нового учителя з довір’ям і симпатією, тим більше що він уже мав славу поета, мистця-естета і вченого. Не раз ми чули похвали на адресу Б. Лепкого з уст і старших, і молодших річників. Учні вищих клас, які мали нагоду розмовляти з ним поза класним навчанням, ставили його нам за зразок педагога, інтелектуаліста найвищого щабля і палкого українського патріота.

Пригадую один характеристичний інцидент з третьої класи. Між іншими, мав я товариша К., цілковито спольщеного греко-католика, який якимсь чином довідався, що я на приватній забаві поцілував мого ж віку панночку. В тих часах то був великий промах, що міг прикро закінчитись. І ось в одній з класних перерв, К. зажадав від мене смачної булочки з маслом, а коли я відповів коротким „ні,” він вирішив на мені помститись. Розпочалася лекція Б. Лепкого, аж тут К. підніс в горю руку і почав говорити вчителєві, що він щось про мене знає і хоче це сказати!.. Можна собі уявити як умлівав я з сорому і страху, що з того вийде!.. Богдан Лепкий з погордою глянув на того донощика і сказав: „Це не гарно, доносити на свого товариша, і мене не цікавить те, що ти хочєш сказати”. Тепер наші ролі змінились: К. засоромився, а я — з вдячністю глянув на мого рятівника, зідхнувши з полегшою. Від того часу я за Богдана Лепкого скочив би в огонь і в воду.

Через рік чи два після приходу до Бережанської гімназії (1897) Богдан Лепкий одружився зі своєю кузинкою Олександрою Лепківною, дочкою катехита в Коломиї і вже як одружений очолив управу української (тоді ще руської) бурси на Райській вулиці. Ми всі були захоплені його ніжною стрункою і замріяною дружиною. Не раз і не двічі годинами вичікували ми на Райській вулиці, щоб побачити та любуватись тією поетичною, прегарною молодого парою, коли панство Лепкі поважно проходили, взявшись під руки.

Вирішальну роль в ставлені моєї національної свідомості, відіграв наш поет і мій учитель Богдан Лепкий. З такою ж могутньою силою вплинула індивідуальність Б. Лепкого на молоду уяву і почуття — в напрямі українства — мого найдорожчого, незабутнього друга й приятеля, покійного Витовта Гошовського, що в розквіті молодечого життя, під впливом духової депресії, застрілився 8. 12.1908 р. на Бережанському ринку.

Я т я м л ю

Я тямлю Бережани від 1893 р., коли прибув з Чорткова до 4-ої класи народної школи. Через рік почав ходити вже до гімназії, і від того часу добре пригадую людей, які там жили. Заки мій покійний батько приїхав з Чорткова на місце касира поштової установи до Бережан, я мешкав у моєї тітки, Скаржицької, жінки радника скарбової дирекції. В її домі бували Василь Яворський та інші; д-р Андрій Чайковський також належав до їхнього товариства. То були часи, коли українська і польська інтелігенція влаштовували ще спільні прогулянки, на яких і я бував... З українців, які жили тоді в Бережанах, пам'ятаю радника окружного суду Матвія Кашевка і радника М. Комарницького, який був одружений з полькою і хоча наполовину спольщений, виявляв під час виборів український патріотизм. З цього приводу мав навіть якісь дисциплінарні доходження з боку апеляційного суду, де сиділи поляки. Пригадую також радника Тита Шілінг-Сінгалеви́ча, сина якого я вчив як інструктор щось зо два роки. Він провадив дім по польськи, хоч походив з доброї священничої родини (його братанич Володимир Сінгалеви́ч, був послом до австрійського парламенту). Був ще радник Володимир Граб, який вийшовши на пенсію, відкрив на спілку з д-ром Володимиром Бачинським, коли той ще був „конципієнтом”, адвокатську канцелярію в Підгайцях. Через кілька років Граб помер, а д-р Бачинський відкрив канцелярію під власною фірмою.

До цікавих постатей у Бережанським суді належав радн. Е. Сембратович, брат митрополита Сильвестра Сембратовича; радн. Олександр Гуринович — греко-католик, одружений з полькою, бездітний, записав свою велику посілість на вул. Адамівці на український сиротинець у Бережанах. Був секретар-суддя Сохацький (помер від туберкульозу), секретар-суддя Салаяк, радн. Метелля непересічно здібний правник, інтелектуаліст, „старорусин”, який нас молодих академиків

дуже любив. Метеллю переведено до Станиславова, був президентом окр. суду, там і помер. Був ще у Бережанах радн. Олекса Танячкевич (брат о. Данила Танячкевича) щира українська душа, старий кавалер, згодом помер в Бережанах.

У суді працювали декілька канцеляристів-українців, як сеньйор родини Цурковських — офіціал Януарій Цурковський, секретар Олександр Дзьоба, директор Войтович, який на Йордан, коли приходив місцевий сотрудник святити хату все співав: „Явился еси по гульдена”, секретарі Дзундза і Олександр Бородайко, офіціал Михайло Мох, який приятелював з молодими студентами, допомагаючи їм (і собі) робити борги у жидів; офіціал Омелян Мидляк і Василь Копцюх. А ось згадав собі в цю мить про ще одного юриста — мого старшого приятеля Еміліяна Мироновича судового авскультанта, з дідичівської родини власників села Обельниці на Рогатинщині. Він був іменований суддею на Коломийщині чи Косівщині, але там десь молодо помер. Його ж брат, дідич Обельниці забезпечив „ласкавим хлібом” у себе колишнього вчителя Бережанської гімназії, Олексу Лукіяновича, під якого батutoю ми співали в хорі Бережанського „Бояна”. Лукіянович був людиною дуже музичною, блискучим інтерпретатором українських народніх пісень.

— ** —

Теперішні газетні „поєдинки” з представниками жидів вимагали б окремого висвітлення українсько-жидівських відносин у Бережанах напередодні першої світової війни, на доказ, що агресивними антисемітами були хіба поляки, але в жадному разі не ми — також поневолені. У 1893-94 роках було звичаєм хлопців з польської промислової школи що суботи бити жидам шибки; але те якось не ображувало жидів, бо вони чомусь не скаржились на тих польських челядників, ані не закликали світу на допомогу проти антисемітизму.

В гімназії наше відношення до жидів і навпаки було дуже коректне, а навіть приязне. Коли в моїй 7-ій класі учитель Кухарські, назвав нашого товариша - жида Леона Наглера „мавпою”, то ми як один „вистукали” Кухарського, не дивлячись на те, що могли набратися лиха на іспитах при матурі...

Під час виборчої агітації 1907 р. ми делегували нині вже покійного Степана Барана на вічового референта до синагоги. Через яку годину ми були свідками небувалої події: схвильовані жидівські слухачі внесли Ст. Барана на руках із своєї божниці і ще довго гукали „браво і гойх”. Багатьох приятелів між жидами мав пок. д-р Володимир Бачинський. Вони вірили в Бачинського, як у великого провідника поневолених поляками народів. В той сам спосіб відносились до нього і наш спільний приятель, д-р Вільгельм Нойман, член укр. „Академічної Громади” (він іматрикулювався на університеті як українець мойсєєвого віровизнання), львівський адвокат д-р Льойма Равич, д-р Н. Епштайн та ін. В той же час 1907 року ми, Бережанська університетська молодь, роз'їздилися по виборчій окрузі, і нашими аргументами в містечках

Бурштин, Журавно, Жидачів та в Бучацькій окрузі спричинили те, що кандидати „меншестеві” Давид Мальц і д-р Н. Габель вийшли послами до австрійського парламенту (українці не виставляли там своїх кандидатів, бо це була так зв. міська курія) завдяки українським голосам і то проти кандидатури рим.-кат. каноніка Грушецького. Чи так поступають антисеміти, чи так колись зробили поляки або москалі, чи як кажуть, русські?! . . Чому жидівські дискусанти забувають факт, що польська армія Галера відсунувши укр. армію від Львова в 1919 р., замордувала у Львові понад 2,000 жидівського пролетаріату і спалила синагогу біля театру та багато жидівських домів? Тодішній президент адвокатської палати у Львові жид д-р Ашкенази, **не хотів** подати руки **жидному** з тих польських генералів, які були причетні до тих убийств. Чому ж ті реальні і правдиві події — присипані „піском забуття”, а протиукраїнські вигадки, легенди і байки, висуваються як „факти” з жидівської сторони для піддержування неправдивої проти нас пропаганди ? ! . .

„Ревертизм”

Можливо людям буде цікаво почути історію мого зукраїнщення та українізації наших частково спольщених родин. . . Це був прояв навернення цілої фаланги напівспольщених юнаків до народу своїх дідів, прадідів. До нації своїх предків так повернулись: Витовт Гошовський, Володимир Старосольський, Станислав Людкевич, Лев Ганкевич і багато інших. На мене та Гошовського вирішальний вплив мав поет Богдан Лепкий, мій учитель української мови в 1899 і 1900 рр., а також розмови з д-ром А. Чайковським, Зеноном Кузелею, який ходив два роки вище в гімназії від мене, з братами Бачинськими: Володимиром, Іваном і Омеляном. Постараюсь змалювати типову картину „ревертизму” (навернення) спольщеної частини української молоді на межі XIX і XX сторіч.

Розпічну від себе. Моя родина по батькові виводилась із зубожілої шляхти, давніх перемиських князівських бояр. Частина тих колишніх бояр стала священиками (Бахів, Галівка), в яких парохія переходила, звичайно з батька на сина. Так було напр. у Бахові, Перемиської округи, від 1530 р. без перерви аж до 1850 р. Мій прадід Василь також попович покинув священичу традицію і став лісничим у Турчанському повіті, у польського діди́ча Бялобжеського. Мій дідусь Віктор, втративши в дитинстві обох батьків, власними силами закінчив трилітній медичний курс у Будапешті і ставши лікарем спочатку в Козові, Бережанського повіту, та одружившись із Евеліною Вархаловською, львівською полькою, переселився на практику до Скали над Збручем, де й помер. Під впливом бабуні та графів Голуховських з Іванкова біля Скали, у яких він був родинним лікарем, дід почував себе поляком „генте рутенум”, але лишився вірним сином нашої церкви; із своїх значних прибутків давав церкві немалі жертви і охрестив свого єдиного сина в нашому

обряді, хоча на бажання бабуні, надав йому мало відоме у нас ім'я — Едмунд. Батько мій помер у Бережанах як поштовий касир, хоча й був у багатого діда одинаком, що зневірився в аристократичних плянах діда — і втік перед матурою з гімназії до війська, а відбувши трилітню військову службу, не міг уже стати нічим більше, як поштовим урядовцем. Роздумуючи над життям мого батька, дивуюся, яким чином він зберіг серед польського родинного оточення досить любови і сентименту до українства? Також, у протилежність до свого батька, тобто мого діда, він був завзятим демократом, кепкував зі шляхетства і навчав нас дітей, що тільки добрі діла роблять людину шляхетною. Батько ходив до церкви, любив співати церковні пісні, дуже цінив українську пісню та український театр, до котрого водив нас малих дітей, а навіть займався розповсюдженням квитків на будову нашого театру у Львові. Говорив з мамою та з усіма дітьми по польськи, але дуже наполягав на тому, щоби я і молодші брати ходили на „руську” релігію і навчалися „руської” мови. Тямлю, як 1895 року в Трускавці, куди батько виїхав лікуватись, зібралося при якійсь нагоді чимале українське товариство з моїм батьком і всі розмовляли по українськи; я, очевидно мало з того що розумів, бо мав щойно 11 літ і не навчився ще української розмовної мови. Коли ж один із священників підійшов до мене і запитався хто я, поляк чи русин, я гордо відповів, що я русин, а тато мій дуже втішився тим моїм самочинним і несвідомим виявом української народньої приналежності!

Моя мати була, як на тодішні часи, освіченою жінкою, вихованою в Тарнові у Західній Галичині, так що не вміла і не могла навчитись там української мови. Вона була по батькові німецького роду Вагнер, дочкою митного урядовця, внучкою також митного урядовця Антона Вагнера, німця-колоніста з часів австрійського цісаря Йосифа II. По матірній лінії була внучкою Альойзія Баєра фон Баєрсфельд, фінансового урядовця у Відні, опісля на Угорщині, вкінці у Величці біля Кракова, де була копальня соли. Той мій прадід був композитором десь у Відермаєрівській епосі і ті його музичні здібності перейшли на мене і моїх сестер. Але хоча всі вони були німецького роду (з міста Фрайштату і Баварщини), то в половині XIX стор. швидко спольонізувались і дехто з них навіть боровся в польських повстаннях 1830 і 1863 рр. Тому, коли моя мати натякала на свою „польську” родину, то мій батько негайно відтинався: „Ви ж не поляки, а настоящі — шваби”! Моя мати не вміла по-українськи говорити і водила мене малого до костела та читала зі мною польські книжки і часописи. Але шовіністкою не була і радо годилась, щоб я ходив з батьком опісля й сам, до церкви і вчився української мови. А тому, що приблизно в 1896 р. ми жили на вул. Сенявських напроти вірменської парохії, заходив я часом до вірменського пароха кс. Йосифа Теодоровича, згодом архієпископа у Львові, відомого польського шовініста. Він мене досить любив, і доручив між ін. впорядкувати його велику бібліотеку. Може кс. Теодоровіч і деякі члени матірньої родини надіялись, що я зовсім сполячусь... Та доля вирішила інакше, бо в ме-

не безнастанно виринали питання, до якої національності я належу, а на мене і на мого роком старшого друга Витовта Гошовського, звернули увагу проф. Богдан Лепкий і старші товариші, як Зенон Кузеля, Іван Боднар, Володимир Бачинський та й молодші, брати Микола і Богдан Чайковські і Антін Чарнецький, який вже раніше перейшов „українську мутацію”.

Гошовський був сином податкового урядовця, дружина якого, полька вірменського походження, була сестрою президента вищого крайового суду у Львові; тому в них розмовляли виключно по польськи. Але Гошовський вже змалку зраджував геніальні здібності і мав марку найкращого учня гімназії. Взаємна наша симпатія, яку я відчув ще десь на 11-му році життя, міцніла з року-на-рік. Ми обидва ходили до церкви і вчилися української мови, часто обмінювалися думками, і так знайомство перейшло в сердечну приязнь-дружбу. Хоча ми між собою в перших роках говорили по польськи, однак, об'єктом наших довгогодинних диспутів була також болюча справа, — проблема нашої національності. Але не ставало нам відваги явно-славно присіднатись до „русинів”, а вже особливо розпочати „бунт” в наших родинях, які не хотіли й чути про якусь зміну розмовної мови.

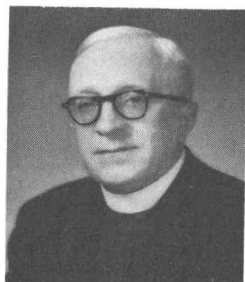
У четвертій класі гімназії (1898 р.) я сказав сам собі, що мушу бути „твердим русином”, хоч і не розумів добре, що це означає „твердий русин”. У класі я мав одного товариша, який казав, що він „твердий” і радив мені писати не фонетикою, прийнятою тоді в школах, а етимологією (знаки йор- ер- і ять). Прийшла літня відпустка, і я поїхав до родини на Буковину. Написав тоді до Толдзя Гошовського два листи за тим „правописом”. По вакаціях ми побачили, що не туди наша дорога! Дораджуване нам із темних завулків життя „язичіє” було нам здебільшого незрозуміле, заносило архаїзмом і відбігало від живої мови, яку ми чули довкола. Але найбільше відвертало нас від твердого „язичія” чудове кришталево-чисте українське слово в устах нашого улюбленого вчителя Богдана Лепкого. Кожний уступ з читанок Барвінського чи історії літератури Огоновського в його вимові набирив життя і барв, кожний вірш Шевченка, Грінченка чи Куліша, виходив із його одуховлених уст, наче якась чудова пісня. Бож, як відомо, Богдан Лепкий був майстром-декляматором, а доказом його малярського талану були портрети Тараса Шевченка, чи деяких гетьманів, що їх давав нам Б. Лепкий для використання на національних святах. Отож, повернення до українства, це головне шляхетне діло Богдана Лепкого, хоча він ніколи не підходив до нас із якимись аргументами чи закличками. Припускаю, що він непомітно слідкував за психічними змінами в душах вчорашніх „перекинчиків” і, може звернувши увагу старшим товаришам (думаю, що Зенонові Кузеля) на те, що варто познайомити нас з відповідною українською літературою.

На тому й закінчився наш духовий з'язок із Пробудителем нашого національного „я”. Проф. Богдан Лепкий переселився 1899 року

до Кракова, де став учителем гімназії св. Анни та лектором української мови і літератури в Ягайлонському університеті. Одначе і Гошовський і я хоч постійно говорили між собою по українськи і почували себе синами українського народу, були ще дуже несталими, невідобленими. Нам було ще потрібно мати постійного сторожа й опікуна, яким за словами Тараса Шевченка, — було рідне слово. У цьому нам допомогли члени української „Молодої Громади”: Зенон Кузеля, Іван Боднар, Антін Цурковський, Володимир і Омелян Бачинські, Антін Чарнецький, брати Чайковські та інші. Вони давали нам українські книжки й часописи, вкінці ввели нас в оповитий чаром невідомого таємний український гурток, заборонений шкільною владою, тим принадніший для новиків. Ми брали активну участь у щорічних Шевченківських вечernицях, а поява органу „Молода Україна” зі Львова розбудила в наших серцях полум'яний вогонь любови до України понад усе. Боротьба за права української мови у Львівському університеті, викликала відому сецесію нашої академічної молоді зі Львова до західніх університетів. В тій сецесії взяв активну участь і мій старший друг Гошовський (я ще кінчав гімназію). Він поїхав з Левом Ганкевичем та іншими до Праги, звідки дописував до „Молодої України”. Ми ж гімназисти, спонукали наших батьків до того, що вони на пам'ятнім вічі в Бережанах домагались українського університету у Львові та провадили збірку для матеріальної підтримки наших сецесіоністів на чужині.

Саме тоді я у батьківському домі заявив голосно, що з моїм батьком і молодшими братами говоритиму тільки українською мовою, бо поляки це наші люті вороги. Батько пробував протиставитись цьому, мовляв „не роби мені в хаті політики”. Але несподівано мене підтримала мати: „А чому він не має права говорити дома по-руськи? Поляки роблять їм кривду на університеті, хоч за ними промовляють Божі і людські права!” .. Так-то я зукраїнізував нашу родину і моя мати навчилася, що правда кепсько, говорити з синами по-українськи. Подібну метаморфозу перейшла і родина Гошовських.

ДЕЩО ІЗ СПОГАДІВ ПРО БЕРЕЖАНИ



У 1909 р. я перейшов з родинних причин з української академічної гімназії у Львові до четвертої класи гімназії в Бережанах. Після новозбудованого модерного будинку львівської гімназії на вул. Лева Сапіги і Захарівсича, здалось мені приміщення гімназії в Бережанах, на першому поверсі старої ратуші в середині міста, дуже примітивним. Таке саме враження було спочатку — про вчителів, адже в академічній гімназії були найкращі педагогічні сили, з-поміж них ви-

ходили, як правило директори інших українських гімназій та вчительських семінарів. У Бережанах визначних українських науковців тоді не було. Якщо хто з них і потрапляв туди, то старався перейти до більших центрів, де були кращі умови для наукової праці. Так, напр. короткий час викладав у Бережанській гімназії колишній її учень, Богдан Лепкий, який скоро перейшов (сам чи по неволі, не знаю) до гімназії св. Анни в Кракові. Кілька років був професором і найвизначніший галицький історик, д-р Степан Томашівський, який написав з приводу 100-річчя тієї гімназії її історію та зредагував інші видання, що вийшли друком накладом дирекції, очевидно польською мовою. Короткий час був тут д-р Іван Зілінський згодом професор університетів у Кракові і Празі, котрий вчив мене в четвертій класі української мови. Не затримавсь — професор, письменник і літературний критик, Антін Крушельницький, перейшовши на становище директора української приватної гімназії в Городенці.

Про Богдана Лепкого зберігся між учнями такий спогад. Він — поет, приходив часом до класи задуманий і замріяний. В такому настрої, сидячи в кріслі за катедрою, задивлявся він у вікно, забуваючи не раз на довгий час про все, що довкруги нього діялось. Одного разу він знову потрапив у такий транс... Тоді один з учнів ліг собі поспати, попрохавши свого сусіда, щоб розбудив і підказав, що має відповісти, коли б Лепкий викликав його і поставив питання. Коли він заснув, товариш дав йому доброго стусана в бік і сказав на вухо: „Цісар Франц Йосиф Перший”. Учень схопивсь на рівні ноги і спросоня крикнув голосно ті слова. Тоді замріяний Лепкий і собі схопивсь на ноги і переляканий почав питати: „Де він де, де? ... Анекдота це, чи дійсно так було — не знаю.

Але мої прикрі перші враження з Бережан скоро затерлись. Саме чудове розташування міста, цієї галицької Швейцарії, схияляло забути про примітивне приміщення наших клас. Пізнав я також, що майже

всі мої вчителі мали відповідне знання, а деякі були глибоко і всебічно освіченими людьми. Були між ними і добрі педагоги. Я полюбив Бережани і з ними пов'язані найкращі спогади з моїх молодечих літ. Наша кляса належала до так зв. утраквістичних відділів при польській гімназії, під спільною управою. Ці утраквістичні відділи були продуктом тодішніх невідрадных національних відносин у Галичині. Поляки чинили опір творенню українських гімназій, бо вони збільшували б кількість вихованої в національному дусі української інтелігенції. Тому кожному гімназію треба було здобувати важкою боротьбою, і було їх до першої світової війни всього п'ять, з однією самостійною філією. Щоб паралізувати намагання українського проводу в тому напрямі, на початку XX стол. висунули тодішні поляки-члени Крайової Шкільної Ради у Львові, проєкт творення в Східній Галичині утраквістичних (двомовних) гімназій. У них мали вчитись, українці, поляки і жиди. Українська і польська мови мали б бути в цих гімназіях обов'язковими, а інші дисципліни мали б викладатись обома мовами. Молодь трьох національностей мала б за пляном зживатись, взаємно себе пізнавати і свої культури, і так стирався б національний шовінізм. Поляки напевно думали, що в таких гімназіях контролю будуть мати польські учителі та що через навчання польської мови, літератури й історії вдасться виховати українську молодь у прихильному до поляків та їх національних стримлінь дусі. Початком таких гімназій було створення при польських гімназіях у Стрию і Бережанах рівнорядних утраквістичних відділів. У Бережанах дійшли ці відділи до 8-ої кляси в 1912 р. і 1913 року відбулася в них перша матура. Цей проєкт стопредували самі ж польські учні: вони не хотіли вивчати українську мову, не цікавились чужою для них українською культурою (те ж саме й жиди). Таким чином в утраквістичних відділах були тільки українські учні. Тому український політичний провід домагався скасування утраквізму і створення з утраквістичних відділів самостійних українських гімназій, чому противилися Крайова Шкільна Рада і галицький Соїм. Польські вчителі у тих відділах зловмисне гостро оцінювали працю учнів і через те багато їх відпадало. Так із 60 початкових учнів моєї кляси дійшли до матури всього 17. Треба ще сказати, що ці учні мали в навчанні більші труднощі, ніж учні в українських чи польських гімназіях. Вони вивчаючи предмети напереміну то українською то польською мовами, мусіли засвоювати терміни в обох мовах, що не всім давалось легко.

За таких обставин, кількість учнів в утраквістичних відділах у Бережанах була невелика, хоча кожного року прибувала нова вища кляса. Пошкодило тому і створення в недалекому містечку Рогатині приватної української гімназії, що мала дуже гарне приміщення, велику бурсу і добрих учителів, під проводом знаменитого педагога проф. Михайла Галушинського. Багато селянських дітей з Бережанського і Підгаєцького повітів воліли йти до своєї рідної школи в Рогатині і платити там за науку, як до безкоштовної державної гімназії в Бережанах. Крім того, й самі Бережанські міщани далеко не всі розуміли значен-

ня вищої освіти для своїх дітей. Міщани були занедбані і значною мірою національно не освідомлені, бо вся українська просвітня й організаційна праця була спрямована на села, а по містах її майже не було. Та й польська міська школа не заохочувала українських дітей і не допомагала їм переходити до середньої школи. Міщанських дітей у гімназії за моїх часів можна було порахувати на пальцях. В наслідок усього вище-сказаного, кількість учнів в утравістичних відділах не перевищувала цифри 250. Бережанська гімназія втрачала свою притягальну силу і значення. Це виявилось наглядно у 1914 р., коли українське й польське соймові представництва дійшли після затяжної боротьби до компромісу в справі виборчої реформи. По її ухваленні польські послі зробили примирливий жест супроти українців і погодились на створення п'ятох нових державних українських гімназій. Ухвалено створити з філій гімназій у Львові і Перемишлі самостійні гімназії та удержавнити приватні українські гімназії в Яворові, Рогатині і Чорткові. Створення українських державних гімназій з утравістичних відділів у Бережанах і Стрию відклали на якийсь час, але війна перешкодила зреалізувати ту постанову, і все залишилося по старому аж до розпаду австрійської імперії. Однак за кілька років перед війною, настали в наших утравістичних відділах значні зміни. У 1910 р. крайовим шкільним інспектором став д-р Іван Копач, надзвичайно талановитий педагог, з якого голосом Шкільна Рада мусіла рахуватись. До гімназій, над якими він мав нагляд, належала й Бережанська. Передусім він розпорядивсь, щоби навчання предметів, які подавано українською або польською мовою відбувалось в тій самій мові у всіх класах від 1-ої до 8-ої без змоги переходити на іншу мову. Подбав також про збільшення кількості учителів — українців. Доти їх було небагато: катехит о. Василь Дубицький, Осип Насельський, який викладав математику виключно в польських відділах; був всебічно освічений учитель природничих наук і філософії Григор Бобяк — він не тільки вчив, але й виховував молодь; був справжній приятель учнів, учитель математики і фізики Володимир Гусак, учитель історії Едвард Тиховський та кілька тимчасових учителів, котрі приходили і відходили. Тепер прийшов ще на учителя української мови і літератури у вищих класах Антін Крушельницький, а після нього — Ісидор Єлюк. До нижчих клас присвячено викладати ті дисципліни Володимира Зубрицького. На викладача клясичних мов у вищих класах прийшов з Перемишля добрий педагог і виховник Михайло Крушельницький, а німецьку мову почав викладати прибувши із зах. Галичини д-р Василь Левицький. Прийшли ще Павло Чайковський, Василь Чайковський, Омелян Бачинський, Володислав Біберович, Тадей Росткович, Маджорак і може ще дехто. Таким чином учителями в утравістичних відділах стали самі українці, дехто з них вчив і в польських відділах. Тільки учителем польської мови і літератури став в усіх утравістичних відділах добрий педагог і прихильно наставлений до української молоді поляк Антін Ольберек.

Із збільшенням кількості старших і незалежних українських учителів, змінилась і атмосфера в нашій гімназії. Учні позбулися почуття приниження, почали краще себе почувати. Антін Крушельницький мав значний вплив на директора гімназії, Александра Фрончевича. Крушельницький мав кожного тижня, в приміщеннях української бурси, для старших учнів лекції української історії, на основі творів проф. Михайла Грушевського. Завдяки йому, гімназія взяла офіційну участь у святковому відзначенні українським громадянством сторіччя народження колишнього учня Бережанської гімназії о. Маркіяна Шашкевича. В навечір'я народин поета — гімназія була ілюмінована, що обурило поляків, які це свято збойкотували. Українські учні під проводом своїх учителів йшли в похід вулицями міста та брали участь в інших імпрезах того дня. На ювілейному концерті доповідь про М. Шашкевича та його значення для галицької вітки українського народу виголосив Антін Крушельницький, а Богдан Лепкий виступив із власним твором, за що громадянство Бережан піднесло йому лавровий вінок.

— * * —

Першим учнем з яким я в Бережанах щиро товаришував, був мій однокласник Федір Палащук. Він дуже цікавився політичними справами. Це й не дивно, бо тоді українці вели боротьбу за реформу виборчого права до галицького сойму, за український університет; в краю відбувалися масові віча, про що учням було відомо. Палащук розпитував мене про відносини у Львові, про наших провідних людей, і я розповідав, що знав. Через кілька місяців він звівся мені, що в гімназії існує таємний учнівський гурток „Молода Україна”, і спитав чи я не хотів би до нього належати? Я погодився і мене прийняли в члени гуртка. Вже від п'ятої класи аж до закінчення гімназії належав я до його управи, а в сьомій класі був головою. Свої спогади про гурток я друкував у Ювілейному Альманасі Бережанської „Молодої України”, і тому не буду повторюватись. Зазначу однак, що гурток багато зробив для національної свідомості своїх членів. Їх кількість за моїх часів так збільшилася, що довелось створити три відділи під спільною управою, а саме учнів 4 - 5 кл., 6 - 8 кл. і учениць дівочої учительської семінарії. Я пильно дбав про збільшення бібліотеки гуртка і в ній не бракувало нічого, що тільки можна було роздобути з ділянки українознавства, почавши від річників „Галицької Зорі”. Бібліотека мала півтори тисячі книжок і була найбільшою бібліотекою гуртків „Молодої України” в Галичині. На жаль, ця добірна бібліотека згоріла під час воєнних подій у 1915 р. Гурток не мав у своїй праці ніяких перешкод з боку дирекції гімназії. Було це в наслідок згадуваного мною „нового курсу” в школі, та здається ще й тому, що польська молодь також мала свій таємний гурток „Зажеве”, в якому плекала дух боротьби за самостійність Польщі та навіть виявляла його не раз на прилюдних виступах. Якщо дирекція почала б репресії проти нашого гуртка, то мусіла б робити те саме і проти польського, а він мав своїх

покровителів між польськими вчителями таких, як Тадей Рильскі, польський легіонер під час війни, а за Польщі — командант школи кадетів у Львові. Тому дирекція офіційно „не знала” про існування обох гуртків.

Останні роки перед першою світовою війною, були роками інтенсивної праці на всіх ділянках українського національного життя. Члени „Молодої України” не могли стояти осторонь тієї праці, брали в ній участь в час вакацій у читальнях „Просвіти” чи „Січах”. Живучи в місті, завжди знаходив я нагоду, щоб бодай непомітно побувати на різних передусім політичних зборах чи маніфестаціях. Політичну акцію провадив тоді посол до сойму і парламента Тимотей Старух, згодом член триособової президії Трудового Конгресу в Києві, в січні 1919 р. Тоді це був високий, кремезний, показний мужчина, мав сильний грімкий голос. Супроти поляків він поводився дуже агресивно. Тому при всіх виборах велась завзята кампанія, бо поляки намагалися за всяку ціну його повалити, включно з терором, підкупамі і фальшуванням, а при виборах до повітової ради — була нагода спостерігати не один цікавий епізод. При останніх виборах до повітової ради староста-поляк, якому Старух залив уже досить сала за шкуру, заявив: „поллється кров, а я Старуха до ради не допущу”! Заповідалася завзята боротьба, до якої українці відповідно підготувались. Вибори відбувалися у домі повітової ради. Перед домом зібрався натовп. Але молодші виборці вмиг створили від дверей вздовж вулиці шпалір, крізь який проходили виборці. Коли наш виборець віддав голос за польський список (вибори були явні) і повертався з будинку крізь шпалір, то нещасна була його доля: „Хрунь, хрунь, хрунь!” — лунало з усіх боків, його штурхали, на нього плювали. Жандарми втручались, але лють була така велика, що дійсно могло дійти до проливу крові, і тому вони поводитися стримано. Голосування відбувалось по кілька разів, бо спочатку жадний список не здобував більшості. Вкінці, вже надвечір, комісія оголосила, що з сільської курії переміг український список, на якому був Старух. Коли він з’явився на сходах повітової ради, людей огорнув небувалий ентузіазм. Окликам „слава” не було кінця, грала сільська духовна оркестра, потім виборці підхопили його на руки і співаючи „Пречистая Діво-Мати”, понесли на ринок, де він з найвищого місця під церквою виголосив запальну промову. При тому дісталось не одному полякові за те, що під час співу релігійної пісні не відкрив голови. Пригадую собі ще одну витівку, що її втяв Старух полякам. Було це в 1910 р., по заворушеннях у Львівському університеті, коли загинув від польської кулі український студент Адам Коцко. З того приводу мало відбутися на площі товар. „Надія”, на передмістю Адамівка, протестаційне віче, після якого, учасники мали пройти походом до церкви на ринку, на панахиду за душу Коцка. Зійшлися тисячі народу і виповнили вщерть велику площу. Віче провадив адвокат і відомий письменник д-р Андрій Чайковський. Політичну владу заступав комісар старства. По виголошенні промови і ухваленні відповідних

резолуцій, керівник віча повідомив, що староство заборонило похід. Тому він закінчує віче і прохає учасників неорганізовано піти до церкви на панахиду. Люди стали виходити з бічної вулички на головну дорогу, що вела до центру міста. А там уже стояв Старух закликаючи людей ставати чвірками для походу. За ним стала сільська оркестра. Коли похід зформувався, Старух підняв вгору палицю і повів народ до міста. Було видно, як жандарми, котрі увесь час наглядали поблизу вічової домівки, побігли з наїженими багнетами в напрямі ринку. Та прийшовши сюди, Старух не повів людей ліворуч до церкви, а спрямував похід на право дорогою, що вела до залізничної станції за містом. Перед станцією напроти замку Снявських, було приміщення староства. Від часу до часу Старух спинявся, підіймав палицю і кричав громовим голосом: „Хай жие український університет!“ У відповідь котився по місті з тисяч грудей, зміцнений ударами в барабани кількох сільських оркестр, клич: „Хай жие!“ Жандарми побігли вниз і обставили староство. Коли похід доходив до нього, у казармах піхотного полку, що стояли перед будинком староства, залунала тривожна сурма. Це, очевидно староста заалярмував на всякий випадок військо для своєї оборони. Перед самим староством посол Старух спинив похід. Всі вікна в будинку відчинені, але не видно нікого, біля входу в коридор — жандарми. І ось посол Старух починає могутнім голосом, що розходився широко й далеко, свою промову. Вона звучала приблизно так: „Пане старосто! Ми прийшли до вас, як до цісарського представника, щоб заявити вам волю українського народу. Ви повинні були прийти до нас, щоб її вислухати, але коли ви цього не зробили, то ми прийшли до вас. Бодай тепер ви повинні з'явитися у вікні, щоб нас вислухати, але ви перед нами заховались! Та ми знаємо, що ви чуєте кожне наше слово. Пане старосто! Український народ домагається негайного заснування українського університету!!! Ми протестуємо проти вбивання наших дітей за домагання належних їм прав! Ми жадаємо, щоб ви повідомили про це негайно найяснішого пана! Ми заявляємо, що будемо так довго боротися, аж доки не здобудемо своєї святині науки. Хай жие український університет!!!“ Закінчивши промову, яку зібрані перебивали грімкими окликами та оплесками, звернув посол Старух похід і повів його до церкви. Маніфестація проминула безкарно. Посол до сойму і парляменту у Відні, Тимотей Старух, був недоторканим і тому ані адміністраційна, ні судова влада не могли притягнути його до відповідальності, а керівник віча формально повідомив учасників про заборону походу і просив їх піти неорганізовано до церкви на панахиду.

— * * —

Прийшов 1914 рік, коли моя кляса мала закінчити матурою гімназійне навчання. Того року українці по обох боках Збруча урочисто святкували 100-річчя народження Тараса Шевченка. Учні Бережанської гімназії щороку вшановували пам'ять Кобзаря концертом. Ви-

браний учнівський комітет під моїм проводом докладав усіх зусиль, щоб поминки вдалились того року по змозі найкраще. Допомагав нам у всьому проф. Михайло Крушельницький. Святковий концерт відбувся в прекрасно прибраній залі „Надії” на Адамівці, рано — для молодших учнів, а увечорі, при вщерть заповненій залі — для учнів вищих класів і особисто запрошених представників українського громадянства та деяких офіційних осіб. Вступне слово мав проф. Зубрицький, а я мав (за апробатою проф. Крушельницького) доповідь на тему „Самостійність України в творах Шевченка”. Сам факт, що я міг виголосити в присутності директора гімназії і старости таку доповідь, свідчить, що українці являли собою вже тоді таку поважну силу, що могли явно маніфестувати свої ідеали, а поляки мусіли з тим рахуватись.

Матуральні іспити відбулися у першій половині травня, під проводом директора, бо д-р Копач, який все ще був головою іспитової комісії, через якісь причини не зміг приїхати. В утраквістичному відділі здавали матуру 23 учні, і здали всі, а п'ятеро з відзначенням. Здав також з відзначенням ще один українець, який був у польському відділі. У двох польських відділах, що мали яких 70 польських і жидівських учнів, здав матуру з відзначенням, крім згаданого вже українця, тільки один поляк. Це свідчить проречисто про те, як уважно ставились українські учні до навчання.

28 червня відбувся у Львові, з приводу Шевченківського ювілею, величний з'їзд „Соколів” і „Січей” з усієї Галичини. У ньому взяли масову участь Січовики з Бережанського і мабуть, з Підгаєцького повітів. Для них і для інших учасників був замовлений окремий потяг, яким і я скористався. Наші Січовики, в однакових темних чумарках, з такими ж смушковими шапками, виглядали в поході дуже гарно. Провадив їх на коні дотеперішній організатор і кошовий д-р Андрій Чайковський, хоча він кілька місяців перед тим переселився з Бережан до Самбора. А що д-р Чайковський мав козацькі вуса, то одна польська газета писала, що він був перебраний за Гетьмана Богдана Хмельницького. Незабаром по тім з'їзді, я виїхав назавжди з Бережан; на гадку не могло мені тоді прийти, з якою місією довелось мені ще раз їх відвідати.

— ** —

Закінчувавсь жовтень 1918 року. Я був тоді на четвертому році теології у Львові. Наближався кінець війни, а з ним і розвал австро-угорської монархії. Український політичний провід і створений з його ініціативи таємний Військовий Комітет у Львові готувались перебрати владу в українські руки. Для тієї мети закладали вони по повітових осередках, місцеві комітети. Зв'язок з ними втримували з допомогою кур'єрів. А що їх не було багато, той обов'язок виконували за згодою тодішнього ректора Духової Семінарії, сл.п. Преосв. о. Йосифа Боцяна, також деякі богослови. 29 жовтня покликали мене і ще одного товариша до Народної Гостинниці на вул. Сикстуській, де ми зустрілися в малій

кімнаті з організаційним референтом Військового Комітету підх. УСС. Дмитром Палієвим. Він сказав, що йому не вистачає кур'єрів, і запропонував поїхати до міст, де ще не було комітетів. Ми дали згоду і він назвав кілька міст, з яких я самозрозуміло, вибрав Бережани. Підх. Паліїв з'ясував нам коротко завдання: ми мали пов'язатися з провідними людьми даних міст і подбати, щоб там негайно були засновані комітети, що мали б у визначений час перебрати владу. Комітети повинні налагодити зв'язки із старшинами - українцями, які виконують службу в місті чи повіті, і з їх допомогою приєднати на нашу сторону вояків з військових відділів; повинні організовувати села, щоб вони дали негайно поміч своїй владі; повинні призначати кандидатів для перебрання всіх установ; дезертирів, яких було тоді чимало по селах, і вояків на відпустках, спрямовувати до Коша УСС. Заснувавши комітети, ми мали повернутись і здати йому звіт, а про час перевороту мав повідомити інший кур'єр.

З'ясувавши так завдання, підх. Паліїв видав нам гроші на дорогу і доручивши негайно виїздити, попрощався з нами. Того ж самого дня по полудні я всів на Личаківському залізничному дворці до потягу на Бережани. Дивні почуття огорнули мою душу в час кількогодинної дороги. Бож я їхав до міста, де провів найкращі літа моєї молодости, де формувався мій світогляд. Я наново переживав важливіші події тих років, пригадував працю в „Молодій Україні”, безліч доповідей і палких дискусій на тему самостійності України і праці та боротьби за її здійснення. І оце прийшлося мені саме в цьому місті започаткувати здійснення наших молодечих мрій!

Десь біля одинадцятої години ночі ми прибули на Бережанську станцію. Падав дощ, віяв пронизливий осінній вітер. Разом з проф. Мацюраком, який прибув тим же потягом, подалися ми в місто. Мені не вдалося знайти кімнати в готелі, бо обидва були переповнені. Тоді пішов я до відчиненої каварні на ринку і там зустрів мого двоюрідного брата, заступника прокуратора при окружному суді Лева Петрушевича, у якого й переночував. Спершу хотів я просити посла Старуха, щоб він організував і очолив Комітет. Він жив тоді в Бережанах, і вже з уваги на своє становище надавався до цього. Та мій брат поінформував мене, що посол Старух важко хворий на грудну недугу, з якою повернувся із заслання на Сибірі, недавно мав вибух крові і майже не виходить з хати. Тоді я вирішив піти до штабового лікаря на пенсії д-ра Осипа Ковшевича, який належав до найпопулярніших діячів серед нашого громадянства в Бережанах. Другого дня рано пішов я до нього і з'ясував мету приїзду. Д-р Ковшевич надзвичайно втішився вісткою. Він поінформував, що поляки на очах організуються та стають з кожним днем більше активними, а українці — без жадних вказівок — не знають, що робити. Саме того дня він збирався на доручення визначніших громадян, їхати до Львова по інструкції. В наслідок мого приїзду це відпало і він мав скликати на вечір нараду.

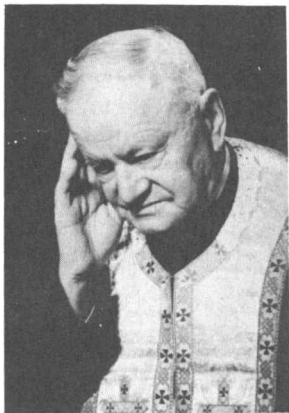
Нарада розпочалась о 7-мій год., в приміщенні української бурси.

Зійшлася майже вся місцева інтелігенція, прийшли отці катехити, народні вчителі, юристи й інші урядовці, крім хворого посла Старуха. Наряду відкрив д-р Ковшевич і попросив мене з'ясувати справу. Мені не треба було розповідати про себе, бо всі присутні мене знали, тож відразу розповів я про мету приїзду і повторив усе те, що доручив мені підх. Паліїв. Потім почалась дискусія. Приявні говорили, що поляки організуються і починають вже докучати українцям; обчислювали, які є військові відділи в місті та приблизну кількість наших військових у тих відділах; хтось повідомив, що має зв'язок з одним старшиною-українцем. Ніхто не виявив найменшого сумніву про доцільність перевороту — усі вважали його за щось неминуче, необхідне і самозрозуміле. Врешті, вибрано комітет для підготовки перевороту. Головою його став д-р Ковшевич, замісником проф. гімназії Ісидор Єлюк. Виконавши своє завдання, я хотів наступного дня ранішим потягом вернутись у Львів. Та д-р Ковшевич просив мене залишитися і піти на нараду повітових мужів довір'я, що мала відбутися наступного дня в домі посла Старуха. З інструкцій підх. Палієва не здавалось, що переворот відбудеться вже в найближчих днях, і тому я залишився. На згадану нараду приїхали всього декілька делегатів.

Повертався я пополудневим потягом. Їхав ним і д-р Ковшевич, на нараду мужів довір'я всієї Галичини (вона мала відбутися 1 листопада), а також прок. Петрушевич і проф. Левицький. Прийшов я до Духовної Семінарії перед північчю, і втомлений ліг спати. А наступного дня вранці — проснувся вже в українському Львові! Десь біля 8 ранку я пішов до Народнього Дому здати звіт про свою поїздку. Ледве відшукав підхор. Палієва, який повідомив мене, що минулого дня поїхав до Бережан другий кур'єр. Тоді пішов я до великої залі, де мали відбутися збори мужів довір'я всього краю і там зустрів д-ра Ковшевича.

Незабаром увійшов у залю посол д-р Лонгин Цегельський з великою пачкою свіжо надрукованих примірників історичної першої відозви Національної Ради, і сказав делегатам: „Панове! Не ма часу на довгі балачки. Ви бачите, що сталося. Повертайте до дому й робіть те саме у себе!” На цьому збори й закінчилися. На прохання д-ра Ковшевича, пішов я ще раз до підхор. Палієва з проханням, щоб військова команда приділила йому особове або вантажне авто до Бережан, бо потяги перестали ходити. Та про це тоді й мови не було. Ми розпрощались. Д-р Ковшевич пішов у місто шукати якоїсь можливості дістатися до Бережан. Я виїхав наступного дня до Радехова і вступив там на службу до повітової військової команди. Згодом я довідався, що другий кур'єр не знав зовсім Бережан і не мав жодних адрес. Тому рано він пішов до церкви, надіючись, що там роздобуде потрібні інформації. І дійсно, зустрів там о. Івана Кордубу — учасника наради, який і завів кур'єра до проф. Єлюка. Комітет не мав ще часу щось практично підготувати, а д-р Ковшевич був у Львові, і тому перебрання влади в Бережанах відбулося 3-го листопада. Добре організовані поляки, довідавшись, що сталося у Львові, не чинили жадного опору.

ДЕЩО З БЕРЕЖАНСЬКОЇ БУДЕНЩИНИ



Шукаєте фото дому д-ра Зенка Кузелі, що стояв на Ізабелівці, а також будинку нашого банку „Надія”, з великою театральною залемою? . . . Першу в часі війни загубив, другої не мав; будинок „Надії” у червні 1941 р., під час гітлерівського наступу — більшовики, панічно втікаючи, спалили. Щоб не по-суджували, що я тільки спекатись хочу, зачну з усної словесности:

Бодай тії Бережани вода затопила,

Не одна мати плаче — нема мого сина!

Не одна мати плаче, не одна і тужить. Нема мого сина дома, бо в цісаря служить!...

Так тужили матері за синами. А дівчата (в народніх піснях) і собі:

„Ой цісарю, цісарочку, цісарю Францішку,

Відпусти ми миленького, хоч на єдну нічку...”

У Бережанах мав постій батальйон 55-го полку піхоти та сотня кавалерії. На пошану героїв — „Тирольців сходу”, що склали голови на побовищах під Садовою, Кенігсгрецом, був поставлений великий кам’яний пам’ятник, а на ньому — сотні імен синів Бережанської землі. На відслонення пам’ятника приїхав сам цісар Франц Йосиф І. Була в Бережанах велична парада. Місто ілюміноване. Відбувся святковий концерт, на якому виступав славетний український хор селян з Денисова, під диригентурою пароха о. Вітошинського. Ратуша на ринку вся ясніла, як вдень! На горішньому поверсі були залі гімназії, в партері — крамниці „вибраного” народу. При головному вході до ратуші — книгарня Фаденгехта і його конкурента, а по правиці — чимала галянтерійна крамниця Готворта, даліше „пропінація”. А вже на розі — м’ясарня Ігнація Москви. Побіч немов сирітка, тулилась „грайзлерня — шварц, мідель-повідель” Сари Крайслер. Хоча всі крамарі докладали старань, щоб якнайкраще прикрасити виставові вікна, всіх їх своїми помислами переважила Сара. Вона виставила у вікні невеликий портрет цісаря. Під ним — величезний жовтий гарбуз, з вибраним м’якушем. Викроєний ніс, губи і зуби навіть бакенбарди підроблені (тоді така була мода). У вечорі при світлі свічки — гарбуз нагадував подобу цісаря! Під гарбузом на картоні красувався каліграфічно виведений вірш:

Сара Крайслер — лібт ден Кайзер,

Абер нох мер, зайн Мілітер! . .

Не знаю, як воно даліше було, але цісар оглядав гарбуза, Сару похвалив, та ще й золотою медалею обдарував. А кам’яний пам’ятник

в пошану „Тирольців сходу”, стояв на почесному місці доти, доки „гелібте” Австрія восени 1918 р. не розлетілась. Коли настала новітня Польща, то пам’ятник героям опинився в кутику міського цвинтаря. „Сік транзит гльорія мунді!” .. — так минає людська слава! ..

**

Перед першою світовою війною майже в кожному місті, подекуди й по селах, були місцеві „раритаси” — інтелектуально недорозвинені диваки. Бережани також мали свого дивака. Ним був „дурний Ясьо”, недоумкуватий але не шкідливий для суспільства. Він носив вибраному народові коновками воду на коромислі, а в роті постійно тримав недокурок сигари. Говорили, що був сином якогось австрійського офіцера. „Дурний Ясьо” що кілька днів міняв одяг: то вдягавсь, як міський поліцай, то брав старий жовнірський, а часами парадував у жіночому... Тоді наспівував сам собі: „А в нашої Катерини і весіле і хрестини, і до слюбу ідуть, і до христу несуть”...

Коли я вчився в 4-й класі, її господарем був учитель нім. мови Ян Вархол; учні прозвали його „Яшо”. Наша „трійка” — Франц Кововський, Остап Гайдукевич і я грішний — вбрали Яся в гімназійний однострій, привели в класу, посадили поміж учнів на першій лавці, повчили як має поводитись. Прийшов наш господар класи... Учні голосно проказали молитву. Тоді наказав сідати словами: „зецт ойх нідер”... Ми сіли, а він побачивши Яся між учнями: „А ти ту що робиш? рушай зараз!”... Але Ясьо — і не думав поспішати. Він скромно відізався: „Я се хце учиць”. Не помагали ні просьби, ані грозьби — Ясьо не хотів вийти з класи. Вархол подався тоді до директора Гжегорчика і терціяна Кіпи. Але заки вони прийшли, Яся випровадив Гайдукевич з класи другою брамою. „Ну, гдзє тен Ясьо? — питає директор „форцугів” — учнів з першої лавки. Сталось ще одно „диво”, один за другим учні твердять, що тут Яся не було, не бачили! „То може пану професорові привиділось?” — сказав здивований директор... Так то з Яша Варлоха зробили „дурного Яся”, бо всі учні як один, сказали, що Яся в класі не було! ..

**

Годиться зазначити, що в складі учительського збору були й світлі уми. Згадаю хоча б Петра Дуткевича, який вчив нас природознавства шляхом анекдотів про кожну звірину. Помер, коли я був учнем другої класи. На похороні я мав прощальне слово від нашої класи. Згадаю про патріотичну родину гімн. учителя Миколи Бачинського. Його сини — „гофрат” Діонісій, суддя найвищого суду у Відні; д-р Володимир — громадський діяч, організатор Бережанщини, посол до галицького сойму; Омелян — кол. директор укр. гімназії в Рогатині, Іван, та наймолодший Євсей, парох у Бережанах... Дружина проф. М. Бачинського — Жигмонта — провадила для селянської дітвори „Селянську Бурсу”, що спочатку містилась у винаймленому домі п. Колодки на

Ізабелівці. Учив нас також молодий Богдан Лепкий, філолог Іван Прийма, вимогливий але справедливий, д-р Степан Томашівський, а з інших учителів заслуговує на пошану проф. Альойзи Штайнер, польоніст. Він прийшов до Бережан з дрогобицької гімназії. Гордився перед учнями, своїм учнем в Дрогобичі — Іваном Франком. Справжнім катюгою був учитель Адам Пащиньскі, здається син селянина з підгаєцького Библа. Той добре володів українською мовою, але наших хлопців ненавидів, кажучи: „Гаврило — звешся, або рило — гав”!...



Вид на село і церкву в Жукові.

У Бережанській гімназії фактично діяли два таємні гуртки „Молодої України”. Один складався з учнів нижчих, а другий з учнів вищих класів гімназії. Сходини відбувалися, де прийшлося, інколи на вільному повітрі, в лісі, чи на „Сторожиську”, часами в домах деяких батьків. Я став членом „М.У.” як учень третьої класи. Тоді до гуртка належали, між ін.: Франц Коковський, Стрехманчук, Остап Гайдукевич, Антін Цурковський, Максим та Іван Дзомби, родом з Літятина, Навроцький, Антін Слободян та інші, яких на жаль не пам’ятаю. Якийсь час наш гурток збирався в домі моїх батьків. Шляхом дрібних складок, гурток закуповував книжки для читання; згодом чимало книжок закупили у Франца Коковського. Бібліотека переховувалась у мого батька.

— ** —

Не пригадую котрого року, деś влітку перед св. Іваном знялась пожежа. Палаючі сніпки вітер кидав аж на ринок у Бережанах. Хтось кричав: „Адамівка горить!”.. Насправді ж горіло село Посухів. Учні повибігали зі школи. Був торговий день, народ з торгу побіг в напрямку Адамівки. Нагло хтось почав кричати: „Ловіть злодія!” Оглянувшись, ми побачили, як якась жидівка, вихопивши в чоловіка з-за пазухи крадену хустку, одною рукою тримала, щоб не втік, а другою з хусткою била його по лиці. З’явився поліцай і перебрав „опіку” над

тим злодієм. Добігши до Адамівки, ми побачили, як горіло село, а потім повернулись у школу... Чому згадую про ту пожежу?

Того ж року восени в Бережанах судили того зловленого жидівкою чоловіка. Ним виявився ще досить молодий — приблизно 30 років віку — Іван Стрілець, вже не один раз зловлений. Кажуть, що „на кого Бог, на того й люди”. Таке сталося і Стрільцеві. Якось так склалося, що перед св. Іваном того ж року в Нараєві-місті хтось вирізав жидівську, шинкарьську родину. Іван Стрілець колись служив у того шинкаря, шинкар мабуть, не заплатив, отож — пімстився Стрілець. Так „комбінувала” собі австрійська жандармерія. На основі карної карти Стрільця, чуток і балачок, його заарештували, переслухали і передали прокуратурі Бережанського суду матеріал, для виготовлення карної справи проти нього. Деякий час пізніше, суд визначив розправу проти Стрільця перед присяжними за вбивство жидівської родини, а тому, що він не мав змоги найняти оборонця, то суд призначив з уряду оборонцем адвоката д-ра Андрія Чайковського.

Мій батько, відслуживши цісареві 18 років, був „керкермайстром” у Бережанах. Він дістав два квитки для вступу в судову залу для мене і для Гайдукевича, сказавши: „Підіть хлопці, але переберіться на цивільних, нині великий процес — варто послухати адвоката д-ра Чайковського”. Ми пішли. Заля тріщала. Прокуратор Млинарські, низький, непоказний, у червоній тозі, доказував вину Стрільцеві і жадав — шибениці для нього. Почав говорити оборонцеві. Авдиторія слухала його, затамувавши подих. Д-р Чайковський мав славу першорядного оборонця і доброго правника. Потім голова трибуналу дав слово підсудному, що він може і хоче сказати на свою оборону. Встав Іван Стрілець. Спочатку мовчав, можливо не знаючи, з чого почати, а вкінці заговорив (стараюсь зберегти його фразеологію): „Прошу світлого криміналу!” (замість трибуналу). Заля вибухла реготом. Голова — дзвонить, закликає до спокою, загрожує усуненням присутніх із залі. Врешті-решт — настала тишина. Наш Іван вклонився низенько насамперед передсідникові трибуналу, потім ще нижче своєму оборонцеві, а потім крізь сльози: „Ясний суде! Ту пан месіяш так красно говорили і мене боронили, я сам себе не пізнавав, що я такий добрий чоловік. Але скажіть мені, добрі люди, чого той малий чоловік в тій червоній пелерині, напосівся на мене як чорт на грішну душу? Та ж я його ніколи не видів, його незнаю, а він фурт і фурт „Стрілець винуватий, на шибеницю з ним”. А я клянуся, як на сповіді, що я в тій справі не винен! То правда, що я не раз і не два декого скривдив, все багатшого від мене, ніколи біднішого! Тому мене все до криміналу саджали; як я вас чесні пани сендзі образив, будьте мені вибачні та й простіть мені — мене на шибеницю не давайте! „Скінчив і сів. Трибунал радився коротко: 12-ма голосами, себто одноголосно, визнав Стрільця невинним, не довівши йому виконання того злочину.

Іван Стрілець йде насамперед до пана меценаса, падає на коліна, цілує руки, відтак вклонився голові і присяжним суддям та широко їм

дякує . . . Але до прокуратора не йде, тільки й сказав: „А тобі хай Бог не пам'ятає!“ . . .

Було б непростимим гріхом, не згадати нашого дорогого Шамбеляна. Людина — золотого серця. Відома в нашому народі приказка: „За попа дзвонять, а попадю з села гонять“... І незavidна була доля вдови по священику. Шамбелян в міру своїх сил старався всім таким вдовам допомогти. Було їх кілька в Бережанах. Поблизу „Олімпу“ (приходства на горі) жили Застирцева, Філіповська, яка мала на „станції“ 12 учнів, Лонкевичева, в якій мешкали на „станції“ учні: Софрон, Генко і Зенон Бачинські, Любка Бачинська, Дурбаківна . . . Шамбелян розподіляв учнів по „станціях“. Так проживали нещасні вдови, виховуючи своїх дітей і допомагаючи іншим. Лонкевичева мала при собі стареньку матір, вдову по священику п-ю Левицьку. Син Олесь Лонкевич, був моїм товаришем, належав до „Молодої України“; часто до нього приходив Гриневецький, що мешкав в інспектора Фрайда, в домі Блажкевича, напроти віллі Чайковських. Ми, бувало зійшовшись гуртом, співали „Со святими.“ . . . От тоді-то бабця Левицька говорила своїй доні: „Слухай Павлінцю — нех ту Смик не пшиходзі, бо он як тільки пшийдзе, то зараз „Со святими“, хце бим юж умарла, а я хце еше трохе жиць, хце відзець Олесья ксендзем, би Ольдзя вишла замонж за ксендза“ . . . Ольга вийшла за о. Добровольського, що згодом був парохом Слободи Золотої, а Олесь був парохом у Потуторах.

Пригадую ще одну ціказу подію. Якось до шамбеляна приїхала по допомогу не вдова, а таки їмость з Шумлян Великих, п-ні Рибакова. Плаче, голосить, що її чоловік, мабуть з розуму зійшов . . . — „Як то — зваріював?!“ питає шамбелян. „Та ні, але наш Амброзьо (тоді учень 6-ї класи) дістав двійку з латини й греки, а тато його вирікся і до хати не хоче припустити. Війтеся Бога, пойдьте зі мною, отче шамбеляне, вразуміть його, бо я боюся, щоби син з розпуки чого лихого собі не заподіяв!“ Їмосць заплакала, о. шамбелян вразливий на сльози, погодився. О. парох, побачивши на приходстві свого колишнього катехита, ввічливо та широко запросив його в хату. Коли ж побачив біля воза сина Амброзя, скипів гнівом, та й замовк. Але й о. шамбелян з воза не злазить. Отець Рибак знову просить, щоб був ласкавий не гордити та загостити до хати. Тоді о. шамбелян відозвався: „Не злізу з воза, поки ви отче не простите синові!“ „О, ні! ніколи! Раз я сказав, що він не мій син — хай іде, або втопиться, або повіситься! Він мені наробив такого сорому!“ І далі звертаючись до шамбеляна, просить сердешно ввійти в хату. Шамбелян сидить непорушно на возі. Вже й їмосць вийшла, приготувавши перекуску для достойного гостя, просить і вона, а коли о. шамбелянові стало того забагато, він з обуренням крикнув: „Моцюм-пане, ти дурню один, а ти не пам'ятаєш, як ти в шостій класі теж „зафасував“ двою з латини й греки, так як тепер твій Амброзьо?!“ Тими слова-

ми роззброїв старого о. Рибак... До речі, о. Рибак інакше не підписувався, як „Фішер фон Пфафенберг” (приходство стояло на горбі).

У книзі „статус анімарум” (список душ) парафіянинові, особливо жінкам, дописував „байнаме” (ущіпливе прізвище). Коли наслідником став о. Гриневиц, батько мого товариша Ромка, то він переглядаючи той „статус анімарум”, — мало не зайшовся від сміху...

Антін Чарнецький

І ЦЕ, І ТЕ...

(Із наших „кавалків” і гумору)

Стара Бережанська громада і гімназія мали як між громадянами, так і між учителями та учнями багато оригінальних типів, які брали життя із „філософічної” точки, з певною дозою детермінізму не позбавленого дотепу й гумору. Дещо з того, без претенсії на опатентовану оригінальність — бо про це вже не раз згадували старі Бережанці, тут подаємо.

Що таке гріх ?

Покійний шамбелян о. Михайло Соневицький, катехит Бережанської гімназії від 1863 р. до 1907 р. все життя брав спокійно, а при тому дивився на світ із легким сарказмом і гумором. Одної п'ятниці він запросив на вечерю старого філолога проф. Альойза Штайнера, жінка якого Кундзя суворо притримувалась вимог посту. Але господиня о. шамбеляна подала на вечерю м'ясну печеню !.. Старий Штайнер здивований обізвався до господаря: „Ксєнже шамбелянс, дзісаяй свєнти пйонтек — пост.” О. Соневицький попросив принести з ресторану рибу. На другий день на годині релігії в нашій клясі, о. шамбелян розповідаючи про цю пригоду, сказав: „Вважаєш, моцюм-пане, він мене вчить, що то є гріх ! Та гріх не то, що йде до писка, але то що виходить з писка !”

Печеніги в Бережанах

Якось о. шамбелян повіз засватати молодого випускника-теолога до знайомого священика, батька, гарної доньки. По обіді подали чорну каву. Але той теолог-жених попросив до чорної кави... ще й хліба. „Уважаєш, моцюм-пане — розповідав потім у гімназії о. шамбелян, — набрався я стиду, більше з таким „печенігом” між культурні люди не поїду !”..

Що таке „впертий” а що — „лінивий” Русин ?..

Це було ще в тих часах, коли у Бережанській гімназії при вивченні „рускої мови” обов'язувала етимологія. О. шамбелян крім релігії, іноді

вчив і української („рускої”) мови, звичайно до четвертої класи. Кацапи писали етимологією, з „коромислами, дашками, ерами” і твердими знаками; українці старалися всупереч тим приписам, перепачковувати фонетику і нею писали вправи-задачі, у яких улюбленими темами о. шамбеляна було... „У формі листа до товариша”, або опис якоїсь місцевості (Манастирка, замку чи пам’ятника). Побачивши написані фонетикою завдання, о. шамбелян сказав: „Ось лінивий русин! Цілий світ, англійці, французи – пишуть так, щоб знати було від чого слово походить, а тут лінивий русин скорочує собі, щоб скорше позбутись праці”...

Але наступного року було введено у школі обов’язкову фонетику (кацапи писали й далі етимологією) О. шамбелян знову віддаючи зшитки, заявив: „Ось впертий русин! Та ж вчені люди довго над тим думали, як би тобі дурню було легше вчитись і писати слова так, як їх вимовляєш. Але що ж – впертий русин все робить по-своєму, по-старому!”...

„Карта раз!”..

О. шамбелян Соневицький за порушення дисципліни на його годинах, любив саджати винуватців до „буди” під катедрою.

Сидячи за нею, часом добре наштурхував чобітьми „деліквентів”. Одного разу за якусь провину посадив до „буди” двох старших учнів (згодом шанованих каноніків, з яких один ще живе). Та сталося так, що коли вони відбували свою кару, до класи несподівано увійшов на візитацію інспектор Янцьо Левицький. Отець шамбелян посадив його перед катедрою, а сам сів за першу лавку. Помітивши, що чоботи о. шамбеляна зникли, хлопці в „буді” почали грати в карти. І так нагло з „буди” почулось: „Карта раз!”, бо картярі в запалі гри забули, що вони у школі. Інспектор Левицький остовпів, але о. шамбелян не втратив ні винахідливості ані гумору і пояснив що сталося. Сміялися всі: інспектор, о. шамбелян, учні, „деліквенти” і вся гімназія.

„Піш Пан”...

О. шамбелян Соневицький чомусь не любив урядовців і завжди прозивав їх з глумливим сарказмом „Піш пан”. Оповідав на годині, як один правник приїхав як судовий практикант, із старим судовим офіціалом, вислуженим військовим фельдфебелем на комісію в село. „Вважаєш моцюм-пане, офіціал закурив люльку і ходить по хаті та диктує протокол нашому практикантові: „Стає, пішпан, Грицько Мотика, пішпан, жонати, пішпан, і ззнає, пішпан”... і все пішпан і пішпан. Ось маєш гімназію і університет... і пішпан! Вважаєш моцюм-пане, як ти нічого не маєш, то ти дурень моцюм-пане – пішпан. Вважаєш, Ігнаци Москва (багатий м’ясар і згінник у Бережанах) – він є „бюргер”, пан, а ти моцюм-пане – пішпан!”...

Як учень Іван Яворський водив до директора гімназії „свого батька”?

Бережанська гімназія мала між своїми учнями багато буйних, степових непосидючих і заводіяцьких натур. Одним з таких був Іван Яворський, син багатого селянина, вїйта на Підгаєччині. Одного разу за якусь провину директор гімназії Гжегорчик вигнав Яворського з гімназії і наказав прийти до нього з батьком. Яворський зажурився, бо знав, що коли напише батькові про виклик до директора, то буде йому не з медом. Він кілька днів ходив „поза школу”, забігаючи до свого товариша Шеппера, щоб довідатись, що у школі діється. Батько Шеппера, якого у місті звали „Москалем” (бо 1849 р. московські війська, йдучи через Бережани на придушення угорської революції, за якусь провину „всипали” Шепперові 25 буків) довідався від свого сина про пригоду Яворського у гімназії і рішив на свій лад допомогти бідоласі. Що п’ятниці в Бережанах був торг званий ярмарком, який здебільша відбувався на ринку біля ратуші, де містилась гімназія, а біля неї Шеппер мав ресторан. Ось коли Яворський зайшов до Шепперів, у них в ресторані було кількох селян, старий Шеппер попрохав одного селянина, щоб він пішов з Яворським до гімназії та відіграв ролю „батька”. „Знаєте пане господар, ми всі маємо діти, мовляв старий Шеппер, — ну і вони не раз пустують... Але пани завзялись на бідного хлопця, за якусь дурницю викинули його з гімназії і казали прийти з батьком.

Ви знаєте, що для його тата буде гризота ! Тому будьте так добрі, зробіть то для мене, підіть з хлопцем до директора, та й скажіть, що він вже не буде того робити”. Доброю почесною чаркою міцної, Шеппер таки намовив селянина і той пішов до гімназії з Яворським. Удвох увійшли до директора, який вважаючи селянина за батька, почав нарікати на поведінку Яворського. Наш селянин добре граючи ролю батька, вхопив Яворського за ковнір і почав викрикувати: „Та я йому пане директор так дам, що попам’ятає!” Директор побачивши таку завзятість, почав тепер боронити гімназиста: „Але господаржу, то так зле не єст, то єще дзеєчко, он єє поправі”... Та в ту хвилину хтось постукав у двері директорської канцелярії і ввійшов ... справжній батько Яворського, якого директор не дочекавшись, закликав до себе листовно !... Наш Івась, побачивши батька, сіпнув селянина за рукав, і обидва чим скорше втекли з директорської канцелярії! Нарешті правдивий Яворський представився директорові й прохав сказати в якій справі його викликали. „То ви є пан Яворський, а то був ваш син? — спитав директор”. „Та так”, відповів той здивовано. Аж тепер вияснилась штука нашого Івася! Сміявся директор, сміявся вже й батько Яворського. Усе місто мало досить сміху з тієї історії. Директор мов справжній батько, покарав нашого Івася 4 — годинами карцеру — в неділю по екзорті під наглядом мусів вчитись, зате Івась Яворський став „героем” в гімназії і місті.

Той самий „герой” Яворський мав свої порахунки з професором латини й греки Пащинським, від якого дістав за перше півріччя двійку; він вирішив вибити йому вікна (річ у тих часах звичайна). Мешкав тоді Яворський на Хатках у багатого міщанина Вілінського, в якого вчив його двох синів, був „директором”, як тоді міщани називали інструктора. Одного дня смерком, Яворський із своїми друзями, вдягнувши кожухи, запрягли коні в сани й галопом бічними вулицями попри парохіяльний костел, промчали Вірменською вуличкою, де за церквою і вірменським костелом мешкав проф. Пащинські. Наїзники — таки зі саней вибили йому камінням усі вікна. Нещастя хотіло, що хтось із домашніх проф. Пащинського пізнав коні Вілінського, якого як поважного міщанина, всі знали. Швидко про все повідомили проф. Пащинського і той просто подався до магістрату. Все це діялось після урядових годин, в бюрох — порожньо, а чергував тоді магістратський поліцай Боянівський. Коли проф. Пащинські розповів йому про свою справу, Боянівський збагнув, що все треба протягнути і якось затерти. Правда, сам Боянівський не мав нікого у гімназії, але син його брата ходив до гімназії, ходили й сини інших магістратських службовців і в Боянівського виникла „ідея” солідарности з учнями — проти професора. Тому він заявив професорові: „Та я пане професоре, є тільки джурний і не можу нічого зробити. Хай пан професор почекають, аж прийде пан капраль Штайден, то може він щось порадить”. Рад-не-рад, професор мусів чекати ... По якомусь часі з’явився капраль Штайден, якого Боянівський вже передше поінформував в чому справа. Штайден також мав сина в гімназії і заявив професорові, що нічого не може зробити без сержанта поліції Бабяка, (до речі діда Ридза-Сміглого) і послав Боянівського розшукати по ресторанах Бабяка, а професора попрохав ... почекати. Боянівський відшукав Бабяка, розповів йому про все і знову вирішили зволікати справу. Бабяк прийшов до магістрату з Боянівським та вислухавши Штайдена і проф. Пащинського, заявив, що на ревізію у Вілінського може дати дозвіл тільки інспектор поліції Табенцкі (він мав у гімназії двох синів-урвиголів відомих на все місто). Бабяк вислав знову Боянівського шукати Табенцкого, а проф. Пащинському довелося знову ждати... Прийшов ще й Табенцкі і вислухавши в чому справа, наказав Боянівському і Штайдену піти на Хатки до Вілінського і там з Яворським провірити всю справу. На це Боянівський і Штайден заявили, що вночі снігами вони так далеко не підуть. „То візьміть із вогневої стражниці коні”, сказав Табенцкі. „Михайловський не дасть коней”, — запевнив Боянівський. „То як, чому не дасть коней?” — спитав ніби наївно Табенцкі. „Бо не дасть. Пан Кузеля (батько знаного д-ра Зенона Кузелі, також магістратський урядовець) мусить дати картку”. „Ну то йдіть до пана Кузелі”, наказав Табенцкі затримуючи знову професора. Нарешті п. Кузеля дав картку на видачу

коней і саней. Заки доїхали до Хаток, настала ніч. Всюди темно. У Вілінського брама замкнена, пси випущені, світла ніде не видно. Почали стукати в браму, пси наробили шуму, зчинили гавкіт. Вийшов старий Вілінські і почав лаятись, яка то мара добивається вночі і не дає спати.

„Та пустіть пане Вілінські — тут поліція ! “
„Що за поліція, якої сотилої матері (лайка на Хатках — гейби „чортової матері“) хоче від мене поліція, чи я злодій, чи кого забив?“ „Та не, пане Вілінські, — почали наші поліцаї „грати театр“ — тут є пан професор Пашиньські і каже, що ваш директор вибив йому вікна . А йдеш ти мені, один з другим сякий-такий ! Ти знаєш, що я є міщанин-господар, мій директор син господаря-війта. Я батярів не тримаю. Я тобі зараз покажу, один з другим, як по ночах нападати на порядних людей” — і почав кликати своїх синів і наймитів на підмогу. Поліцаї задоволені таким „театром“, чим скорше завернули сани і забираючи з собою Пашиньського, закричали: „Пане професоре, втікаймо чим скорше, бо буде біда“. До суду проф. Пашиньські не мав з чим йти, не було жодних доказів. Наполяг тільки на тому, що Яворський дістав з Бережанської гімназії свідоцтво відходу — „ конзіліум абеунді”.

Яворський закінчив навчання в іншій гімназії, пішов на право, був урядовцем галицького Краєвого Виділу, опісля адвокатом у Львові. Вбила його і жінку німецька бомба на початку другої світової війни.

Як Мілько Мидляк каменем розбив голову проф. Штайнерові

Не так гладко як Яворському, обійшлося учневі Мількові Мидлякові, також синові багатого селянина із Котова біля Бережан. Той у четвертій класі, знайшовся в стані „зимної війни” з проф. Штайнером і вирішив перейти в „гарячу” — та його провчити. Штайнер мешкав тоді на горі „Олімпі” в бічній вулиці, що проходила попри великий сад української парохії і вела на жидівський цвинтар.

Мидляк засів у саді пароха о. Т. Кордуби і коли Штайнер надійшов — киненим каменем вдарив його в голову. Якимсь чудом Штайнер помітив напасника Мілька Мидляка. Його вигнали з гімназії, справу передали до суду. Батько Мидляка мав у місті впливи, мав їх і в суді, а Штайнера недолюблювали; симпатії і так би сьогодні сказати „публічна опінія” в місті були по стороні учнів і Мидляка. Боронити Мидляка взявся адвокат д-р Яків Равіч, сам кол. учень Бережанської гімназії і проф. Штайнера; Равіч мав ще в гімназії двох молодших братів. Судив суддя Нівінські, котрий мав у гімназії сина. Мілька Мидляка навчили що і як має в суді говорити.

Штайнер, як звичайно, змалював його як правдивого чорта-виродка. Суддя Нівінські і адвокат Равіч почали допитувати Мидляка, як то було? Мілько крізь сльози оповідав, що вони бавилися в саді о. кан. Кордуби і кидали камінцями на ворон. В той час підійшов проф. Штайнер і не в нього вицілений камінець, , таки влучив його в голову. „То ти

сину не хотів пана професора вдарити каменем?" — запитав суддя Нівінські. „О ні! пане раднику, це сталося мимоволі, нехотячи" — відповів Мілько. „А хто був з тобою ще у саді о. каноніка? — звернувся адвокат Равіч. „Та був Влодко (син о. каноніка), Гжегорчик (син директора гімназії), Радецькі і другі"... „То ви всі там бавилися і камінь заблукавши, випадково влучив у голову професора?" „Та так було, крізь плач відповів Мидляк; ми бавилися і мій камінець нещасливо заблукав і вдарив пана професора"... „То ти сину не хотів пана професора влучити?" — спитав знову радник. „О ні, пане раднику!" була відповідь Мидляка. Заступник прокуратора Шольц (колишній учень Бережанської гімназії) — залишив судді вирішити справу, без коментарів від себе і без піддержування оскаржень.

Встав д-р Равіч і почав з патосом: „Високий суде! Маємо примір нечуваної у світі педагогії! Діти бавилися. Ми теж були дітьми і ми бавилися. Де написано, що дітям бавитися не можна? Мидляк і товариші бавилися в саді о. кан. Кордуби, поважного і шанованого в нашому місті громадянина. Чи в його саді збиралися махабунди? хто ж там був? Син о. каноніка, син директора гімназії, син бурмістра — чи це махабунди? сталося нещастя, камінець не хотячи того, поцілів пана професора Штайнера! Саме тоді він переходив попри город о. каноніка. Чи за то мається викинути хлопця з гімназії, знищити його кар'єру та зробити з нього злочинця? Чи то є педагогія ...

Суддя Нівінські наложив на голову свій берет, встав і „в імені його цісарського величества" проголосив присуд, звільняючи Мидляка від вини і кари, бо суд не знайшов признак каригідного вчинку.

На те проф. Штайнер вигукнув: Такий-то суд!... Тоді суддя Нівінські преспокійним рухом вдяг на голову знову свій берет і від імені „його цісарського величества" — засудив проф. Штайнера на кару грішми 100 корон за обиду суду, а коли проф. Штайнер почав ще щось бурчати, суддя наказав судовому возьному випроводити його за двері.

Мілько згодом став судовим урядовцем при Бережанському суді.

„Пан професор не кавалер"...

Проф. д-р Гарліцкі, який був опісля директором гімназії в Золочеві, любив вечорами бігати по місті, наглядати за учнями, кидав оком на жіноцтво і таки правду сказати, — любив зачіпатись. Одного разу зайшов до дещо підозрілого дому, що стояв над ставом і стрів там... учня Дзюбкевича. Гарліцкі до нього: „А ти що тут робиш?" Дзюбкевич не в тім'я битий, відповів резонно: „Ну я кавалер, але пан професор — чоловік жонатий, то що ви тут робите? Гарліцкі, як кажуть здурнів — і заки стямивсь... Дзюбкевича вже не було!

„Омні трінум перфектум — студентське казино"

На новому ринку напроти міських яток і колодязя на вулиці, що вела з ринку на Сілко, та на розі вулички, що йшла поза потік і горою

до монастиря оо. Бернардинів, стояв за моїх часів дімок, де був ресторан „Йоська” а до середини входилось вниз сходами, там то вирішили гімназисти закласти „власне казино”. Поторгувались, і Йосько на певні дні і години відпустив їм задню кімнату від подвір'я, до якої вів з того ж подвір'я окремий вхід. Братія мала де забавитись! Якось про те студентське казино довідався о. шамбелян Соневицький і вирішив його зліквідувати, без доносу до дирекції гімназії. Вислідивши, коли всі хлопці були „пачкою” в казині, він несподівано зайшов до них. „Моцюм-пане, входжу і чую: „Омні трінум перфектум” — значить „В Тройці Бог пробуває” — отже п'ють уже по третій чарці! Я моцюм-пане, палкою одного, другого і розігнав додому” Директорові і професорам він нічого не сказав, доходжень не робив. Очевидно про ліквідацію того казина і спосіб переведення, знали всі гімназисти, але о. шамбелян членів казина не виявив нікому.

Вчені Бережанські „обивателі” („Конкляве йде”!)

Помер папа Лев XIII. У Бережанській цукорні Гакля на ринку на терасі, дискутувала Бережанська „еліта”, хто буде наслідником померлого? Радники, меценаси, професори та інші, висували кандидатів як хто думав, але найчастіше висували кардинала Рамполлі. Слухав це уважно власник друкарні Ціхоцькі і нарешті не витримав: Ви всі не знаєте хто буде папою, а я вам скажу: папою буде конкляве!” Сердега не знав, що таке конкляве, , думав це ім'я якогось кардинала (конкляве, — це довірочна нарада кардиналів для вибору папи). Гімназисти, які крутилися біля цукорні, десь то почули, зараз же підхопили і від того часу, коли де показався Ціхоцький, один до другого: „Конкляве йде !”.

„Фата моргана”

Популярною постаттю в Бережанах був міщанин Лисаковскі — погребник із Руриськ. Якось помер його приятель, міщанин Замойскі з Балярди. На цвинтарі, не високого росту товстий з великим черевом Лисаковскі, виступив з промовою, яку „цідив”, досить поволі (мав задишку): „Бувесь — і нема тебе... Ти зник як фата моргана...” На другий день, вже про це знала вся гімназія, збиточники-гімназисти при зустрічі з Лисаковським бурмотали „фата моргана”. Так його називало все місто.

Наш товариш Дзюбкевич, хоча поляк, добре жив з українцями, раз навіть виступав у комедії автора д-ра Невестюка, Бережанського лікаря, під назвою „Кандидат”. Дзюбкевич грав ролю виборчого агітатора. Він навмисне підшивався під постать Лисаковського і під час вистави до свого тексту ще й додавав: „Фата моргана, пане дзю”. Лисаковскі не міг йому ніяк цього пробачити.

Такі були ті часи — і така була наша буйна молодість . . .